

ZAVJERENIČKA PISMA MARINA DRŽIČA

1

PRIJEVOD

Prvo pismo

Presvijetli i preuzvišeni vojvodo!¹

I. Poslah Vašoj Preuzvišenosti opis grada Dubrovnika uopće², a sad ću posebice kazati neke stvari o vladi onoga grada da upoznam Vašu Preuzvišenost s njenim dobrim i lošim stranama³, da biste se uvjerali da nas nisu potaknuli sitni razlozi da zaželimo njenu reformu, nego da smo se iz vrlo pravednih uzroka obratili za pomoć tako moćnom vladaru, a dobro je da on (ako ga bog nadahne da nam milostivo pruži pomoć⁴ potanko upozna pogreške i nedostatke onoga grada i kreposne i dobre težnje njegova naroda, da bi mu uzvišeni, kreposni i moćni vladar mogao pružiti pogodan lijek⁵. Neka ovo dopusti blagoslovljeni bog i neka Vam podari snagu da svojim velikim duhom zadovoljite potrebe svoje dobro uređene države pa da i izvan nje posijete sjeme svoje moći⁶ i hrabrosti.

2. Dubrovčani su u moje doba više puta slali svečana poklonstvena poslanstva sve do Španije caru Karlu V⁷, ali nisu nikada njegovu sinu kralju Filipu, nego samo jednom nekog plemića niska roda kao privatno lice⁸ zbog nekih svojih važnih poslova. Sada mu uputiše nekog siromašnog fratra⁹, jer je bio samostanski starješina u Jeruzalemu te se desilo da je, radi potreba jeruzalemske crkve, morao posjetiti njegovo Katoličko Veličanstvo. Zbog neumjesne štednje i jer su bili uvjereni da je ovaj fratar, zato što je jednom govorio s kraljem Filipom, postao njegova povjerljiva osoba i da kod Nj. Veličanstva može sve postići, odlučiše da pošalju tako moćnom kralju, radi nekih svojih važnih stvari, na tako nepristojan način spomenutog fratra, koji je biskup s godišnjom platom od dvjesta škuda, i doznačiše mu jednu škudu dnevno za putne troškove sve do Španije¹⁰.

3. Nedavno poslaše potkralju Sicilije iz istog razloga nekog vlastelina i dadoše mu osamdeset škuda za troškove i kao poklon za

njegovu Preuzvišenost jedan umivaonik s bakrenim krčagom, bezvrijednu stvar. Taj dar pobudio je smijeh Nj. Ekselencije, pa ga je poklonio onom donosiocu.¹¹

Pričam ova prostaštva crveneći od stida, jer onaj grad ima i uvijek je imao sredstava da se časno reprezentira kad je to potrebno; ali oni, naprotiv, troše gdje ne treba. Pred malo vremena potrošise iz gluposti, zbog jednog neznatnog spora s nekim Turčinom, za Portu Velikog Turčina¹² dvadeset i pet tisuća dukata bez potrebe, isto kao da ih baciše u more.¹³

Neću da govorim kako nespretno šalju vijesti i pošiljke u Napulj s velikim zakašnjenjem, a sve to zbog štetne škrtosti i prostaštva, jer bi htjeli da se što je moguće manje za njih znađe, da bi mogli živjeti sami za sebe kao bogovi.¹⁴ Ali im to nije moguće, jer su prisiljeni zbog prijeke nužde i radi trgovine i radi životnih potreba da saobraćaju sa svijetom i da u onoj rupi,¹⁵ kojom tako oholo vladaju, miluju one koji njih miluju.¹⁶

4.¹⁷ Što se tiče dubrovačkih brodova,¹⁸ koji se ponekad rekviriraju za potrebe katoličke armade, oni su zbog nepotrebnog straha¹⁹ i u nezgodno vrijeme,²⁰ da se Turčin ne bi na njih rasrdio zbog tih brodova, nedavno zapovjedili pod prijetnjom velike kazne da nitko ne smije graditi ni kupovati brodove ako prije ne položi krupnu jamčevinu kao zalog da će se pokoravati njihovim naredbama, tj. da će spomenuti brodovi izbjegavati rekviziciju i da će izbjegavati područja gdje se sumnja da bi mogli biti rekvirirani, tj. da se prije nego navrše tri mjeseca plovidbe vrate u Dubrovnik, što jadni brodovi nikako ne mogu izvršiti.²¹ A ovo su uradili zato da bi upropastili onu mornaricu²² i da bi onemogućili upotrebu brodova, da bi u onoj rupi, gdje im se čini da su se udobno smjestili, bili zaštićeni, i čitav svijet neka pogine, crkne i propadne.²³ Dakle, onu mornaricu koja je baš danas²⁴ vrlo potrebna Zapadu i interesima kršćanstva, mornaricu u cvatu,²⁵ koju oni nisu ni osnovali, niti su njeni majstori, niti su je unaprijedili, nego su je razvili otočani iz životne nužde i postali njeni izvrsni i dobri majstori.²⁶ Nju, velim, nastoje razoriti, upropastiti i uništiti na veliku štetu Sicilije i čitave obale zapadne Evrope.²⁷ Da bi se ispravio ovaj nered, bog je sada dao mandat Vašoj Ekselenciji i, podvlačim, čudesno Vam objavio da doskočite toj velikoj šteti, a za to Vam se pruža vrlo lijepa prilika i široko polje djelatnosti.²⁸ Ali prije svega ovo je vrlo povjerljiva stvar.²⁹ Postoji narod koji moli boga samo za jednu milost, tj. da se dvadesetorici nakaza, nenaoružanih, ludih i nesposobnih oduzme štetna vlast i da Vaša Preuzvišenost sastavi novu vladu u Dubrovniku, koji će, dok bude u njemu kamen na kamenu, držati u srcu presvijetli dom de Medicija i prigrliti ga kao gospodara, učitelja i vodiča.³⁰ A sada više nego ikada trebamo pomoć tako moćnog vladara, pa se treba požuriti i ne gubiti ni najmanje vremena imajući

na umu okrutni događaj koji se, kako se čini, desio s otokom Hiosom. A što se drugo može očekivati od okrutnog barbarina nego bestijalnost i okrutnost?³¹

5. Bogu hvala, Dubrovnik je sada u vrlo dobrim prilikama što se tiče mornarice, novaca i stanja u gradu, koji je po mome mišljenju (ako se ne varam) moćniji od Roda i Malte, a bio bi i jači kad bi mu se malo pojačala utvrđenja.³² Ali gdje su duhovi spremni, narod imućan, a iznad svega pod vladom Cosima de' Medicija, vrlo mudrog i sretnog vladara, sve će se moći uraditi brzo i dobro,³³ tako da ćemo možda postići da Turčin neće snovati da izvrši neko zvjersko nasilje nad onim gradom, nego će se zadovoljiti time što od njega dobiva prihode i što mu je pokoran, jer mu nikada nije uskratio harač niti je išta propustio što mu je bilo moguće izvršiti u njegovoj službi, bez štete za kršćanstvo. A onaj grad neće se usuditi, poput stanovnika Hiosa, da rasrdi lava uskraćujući mu ono što mu duguje.³⁴

Ove stvari, najmilostiviji vladaru, neće se učiniti niti će uspjeti ako se ne promijeni vlada i ako tako moćan vladar ne uzme to u svoje ruke.³⁵ Jer imamo luđe vladare, a misle da su mudri, misle da nešto vrijede, a ne vrijede ništa, nesposobni su, a njihova se oholost ne može više trpjeti.³⁶

6. Pred malo godina bio se podigao glas da Turčin šalje vojsku da osvoji Dubrovnik. Ova im je vijest bila javljena čak iz Carigrada i o njoj se govorilo po čitavom svijetu, pa ipak onda nisu poduzeli nikakve mjere za obranu, nego su se samo rasplakali i kao plašljive žene čekali da im pomoć dođe nekim čudom sa zvijezda, a nisu se pobrinuli ni za što u tako opasnom položaju, već su samo spremili gradske ključeve da ih bez ikakva otpora predadu Turčinu, ako dođe. Zamislite, Vaša Preuzvišenosti, kakvi su to junaci i tko zapovijeda onom mornaricom, koja se svakog dana onako hrabro bori s muslimanskim gusarima i često odolijeva premoćnim silama ili umire, ali ne bez osvete? Ali netom osjetiše da su izvan opasnosti i da je bila neosnovana ona vijest o kojoj se pričalo, počese odmah bez ikakva razloga pripremati svoje galije kao da bi doskora morali bježati, napustiti Dubrovnik i potražiti nova naselja. A ovo su radili bez znanja naroda i činili račun bez krčmara.³⁷

7. Gospodine vojvodo, po mišljenju svih ljudi koji su s njima općili, nisu dostojni da vladaju i dvije trećine samih njih nisu zadovoljni sadašnjom vladom.³⁸ Čitava bi omladina prihvatila ove moje planove i ne može se učiniti pred bogom bolje djelo nego oduzeti im vladu i stvoriti novu republičicu,³⁹ koja bi u onim krajevima tako dobro pristajala da se bolje ne može zamisliti. Dosad su imali vladu na mletačku, a sad bi je trebalo sastaviti na toskansku.⁴⁰ Narod i drugi ne bi uživali ništa više nego gospodari u Dvoru,⁴¹ s jednim pukovnikom u zapovjedništvu grada, koji bi za račun Vaše Ekscelencije zapovijedao gradskom posadom i bio čuvar slobode naroda.⁴² A Vijeće bi se sastavilo na đenovsku,⁴³ tj. da u nj uđe pola vlastele i pola pučana, a jedna njegova vrata otvorila bi se i strancima. To bi bilo

samo vrlo korisno onom gradu, koji je sakupljajući razne ljude od-ovud i odonud postao ono što jeste, a sad bi ojačao više nego ikada, jer bi se iz susjednih krajeva mnogi imućni ljudi s kojima Turci zlo postupaju preselili u Dubrovnik kad bi imali pristup među vlastelu. Slično bi grad Dubrovnik postao zgodno sklonište za sve one iz čitave Dalmacije, Albanije i Grčke koji ne mogu više trpjeti mletačku lakomost i tursko nasilje, kao što je bilo i nekada, pa ovo ne bi bila nova pojava, nego ono što su običavali raditi naši stari i na ovaj način proširili i obogatili grad.⁴⁴

8. Što se tiče krivičnog pravosuđa, čini mi se da bi bilo vrlo potrebno postaviti u Dubrovniku talijanskog kapetana pravde, pouzdanog čovjeka V. E.,⁴⁵ jer ovi naši nisu nikada umjeli upravljati krivičnim sudom. Stoga, mada će moj izvještaj biti dug i dosadan, ipak je dobro da V. E. dozna kako su nesretno upravljali pravosuđem, te ću ispričati nekoliko slučajeva, što je moguće kraće.⁴⁶

Pred više godina nekom brodovlasniku⁴⁷ bijaše ukrala u kući njegova djevojka stotinu ugarskih dukata.⁴⁸ Pod gospodarevim batinama djevojka prizna da ih je ukrala, ali da ih je dala u pohranu nekom popu. Pozvaše svećenika, ali on izjavi da ih nije primio. Odmah, bez daljnijega, staviše na torturu jadnog nevinog svećenika. On ipak ne prizna. Još jednom su ga toliko mučili da su mu ruke ostale na konopcu stroja, te je umro. Tada djevojka iz grižnje savjesti i svladana strahom prizna istinu: da nije dala dukate svećeniku, nego da ih je zakopala u istoj gospodarevoj kući. Pošto su novci nađeni, obustavljena je parnica i pravda zadovoljena. Djevojkju zadržase mjesec dana u zatvoru i ne dadoše joj nikakvu drugu kaznu.

9. Drugi put porječkaše se dva seljaka i jedan udari drugoga motikom po glavi, ubije ga i pobjegne. Sud odmah pošalje ljude da ga uhapse, ali ga ne uhvatiše. Zatekoše jednog njegovu brata u kući te ga izvedoše pred suce, a oni ustanoviše da je nevin. Tada dojuri jedan vlastelin, gospodar ubijenoga, i stade žestoko prigovarati sucima: »Dakle, ovi seljaci usuđuju se na takav način ubijati vlasteoske kmetove, a vi ih puštate ovako nekažnjene?« Odgovoriše suci: »Utvrdili smo da je ovaj čovjek nevin, što hoćete da mu uradimo!« Odgovori vlastelin: »Osudite ga na trokratno mučenje, neka njegov brat nauči što znači ubijati vlasteoske slugu. Da! Da!« I tako staviše tri puta na torturu nevinog jasnika, a zatim ga pustiše kući.

Nedavno, nema tomu ni godina dana, dadoše pohvatati mnoge ubice koji već bijahu ostarjeli u progonstvu. Uložiše neobično mnogo truda da ih uhvate, ali netom su ih zatvorili u tamnicu, svima oprostiše život, samo da bi dopustili da se vrati u grad jedan njihov vlastelin koji bijaše progнан zbog ubistva.⁴⁹

10. Ispričat ću jedan drugi vrlo okrutan slučaj. Neki levantinski trgovac pade pod stečaj i, hoteći se nagoditi sa svojim vjerovnicima, ode na turski teritorij na dubrovačkoj granici. Neki vlastelin, Levantinčev vjerovnik, postavi mu zasjedu, uhvati ga na prevaru i dade

uhapsiti. Brat Levantinčev, zbog tiranskog i nasilnog postupanja dubrovačke vlade, iz očaja se poturči u namjeri da pomogne svome bratu, ali na svoju nesreću doskora umrije. Tada oni, zbog toga što njegov brat bijaše izvršio onaj očajnički korak, osudiše jednog bankrotiranog trgovca (koji nije odobravao postupak svoga brata) na doživotnu robiju između četiri zida, bez svjetla i u okovima. On i sada tu leži i strpljivo čeka da božja osveta kazni tako veliko bezakonje.⁵⁰

Neka mi oprost V. E. što nadugo i dosadno pričam ova bezbožna djela, jer je dobro da ih upoznate kako ne bi izgledalo da plačemo od šale i jadikujemo lakoumno pred svijetom i pred Vama vladarima koji ste na zemlji mjesto boga da dijelite pravdu i da se suprotstavite silnicima.⁵¹

^{11.} Neka V. E. čuje još jedan slučaj koji se nedavno desio. Tri golobrada mladića idahu jedne noći po gradu tražeći zabave pa im netko učini nešto nažao. Budući da su dubrovački mladići najfinijeg kova,⁵² te se kao od šale sijeku noževima ⁵³ i napadaju iz zasjede, ovi odlučise da napadnu onoga koji im se bijaše zamjerio, ne da bi ga ranili, nego da ga samo malo natjeraju u bijeg. Nađoše ga, ali dvojica od njih ipak ga ne napadoše, samo treći, malo lakoumniji od njih, zadade mu jedan udarac i rani ga u ruku. Idućeg dana zakloni se u crkvu, a ona dvojica koja ne bijahu učinili ništa zla ne htjedoše pobjeći. Ranjeni je bio vlastelin, pa njegovi rođaci samovlasno uđoše u crkvu i s nekoliko dukata izvukoše ga iz crkve. Preplašeni dječak optuži drugove, a bijesni plemići pograbiše i njih. Budući da jedan od njih koji nije ranio plemića bijaše prije sukoba rekao: »Napadnimo ga!«, osudiše ga da mu se odsiječe ruka, a onoga koji bijaše ranio kazniše malom kaznom. Molio sam da se ispravi ta velika nepravda, pa ipak onaj dječak bi osuđen na dugu robiju u okovima te se i danas ondje nalazi. A toliko ima čudnih postupaka s vlasnicima brodova da ih je nemoguće ispričati. Dobro je da V. E. čuje i ovaj nečastan slučaj koji se tiče Crkve.

12. Između fratara sv. Franje bijaše u samostanu nastala nekakva nesuglasica i neki od njih odlučise da zatraže od svoga generala da im uputi komesara extra tempore da bi pokušao izravnati njihove razmirice. General, koji bijaše Španjolac,⁵⁴ poslao komesara u Dubrovnik. Ali budući da su neki fratri vlasteoskog roda negodovali, zbog autoriteta koji samovoljno prisvajaju i zbog svoje urođene oholosti, a s druge strane jer je dubrovačka vlada naslutila da bi komesar mogao presuditi nešto protiv onih fratara plemića, jednostavno mu narediše po svome tajniku da onog istog dana napusti njihovu zemlju. Zatim kratkim postupkom, bez parnice, prognaše četiri fratra pučanina iz časnih porodica, vrlo uzorne stare propovjednike koji su se isticali među drugima svetim životom. General nije mogao nikad doznati što su oni fratri skrivili, jer komesar nije mogao provjeriti stvar.⁵⁵ U Rimu su upozorili generala da onaj nered treba zataškati da bi se izbjeglo veće zlo, budući da se radi o ljudima

bliskim Turcima, barbarima i nerazumnim, a i s obzirom na razne pobune koje po svijetu raspiruju pristaše novih pokreta.⁵⁶ Ali to nije istina, gospodine vojvodo! Dubrovčani su vrlo dobri katolici, i dobre naravi, i dobri kršćani, i nadareni razumom, ali imamo petnaest nakaza, ludih i ni za što sposobnih, koji će nas unesrećiti i baciti u veliku bijedu, ako nam bog ne pomogne.⁵⁷

13. Pri utvrđivanju grada pokazашe svoju nespretnost.⁵⁸ U doba kad su Španjolci posjedovali u Srbiji u primorju blizu Dubrovnika Kaštel-Novu, koji je sad u turskim rukama, spomenuti dubrovački vladari počеше s nepovjerenjem gledati na Španjolce⁵⁹, i da bi se zaštitili protiv te sumnje, uzeše u svoju službu jednoga od onih Španjolaca iz Kaštel-Novoga da im utvrdi grad i da ih osigura protiv straha koji ih bijaše obuzeo. To bijaše neki inženjer Fiera Mulino, koji je učinio da mnogo potroše za utvrde, te se zbog toga pokajашe.⁶⁰ Budući da ti ljudi neće da prime ni savjet ni pomoć naroda, a još manje se pouzdavaju u strance, radovi za obranu grada jenjашe i napušteni su, premda ima i artiljerije, i obrta i svega što je potrebno za ratnu spremu, osim dobre vlade.⁶¹

14. U rukovođenju građanskim parnicama misle da svatko smije po svojoj volji raspolagati svojom kuglicom, bez obzira predlažu li advokati povoljnu ili nepovoljnu osudu, pa se konačno te parnice rješavaju kuglicama, a većina njih dariva je svome štićeniku.⁶²

15. Mogao bih pričati o mnogim zvjerstvima koja su izvršili i koja još i sada vrše protiv stranaca, ali mi se čini da sam već zamorio⁶³ V. E. pričama o tolikim podlostima, za koje imam svjedoke baš ovdje u Firenci. Ali ona o Minijatiju⁶⁴ (koji se sada nalazi u Dubrovniku) ne može se prešutjeti. Kad su se njegovi momci porječkali s mornarima jednog njihova brigantina, dojuriše, da tako kažem, neki plemići nepozvani, a ja bijah tu prisutan, ali nisam mogao ništa učiniti. Dojuriše, velim, a da nisu ni čuli o čemu se radi, u kuću Minijatijevu te batinama, šakanjem i čuškanjem izvukoše iz kuće Minijatija i one koji bijahu s njim te ih otpratiše sve do zatvora zlostavljajući ih pesnicama, šamarima i svakojakim udarcima. Beccadello⁶⁵, sadašnji prepošt Prata, koji je promatrao taj svečani prizor iz svoje biskupske palače, reče da nikad nije vidio bolju predstavu. Jednom momku toga Minijatija, Antoniju Pelieriju, koji je danas u Firenci, zetu spomenutog Minijatija, ukrasio je onda lice brazgotinom neki vlastelin, koji je sad jedan od prvaka Dubrovačke vlade.⁶⁶ Pošto se, malo zatim, osvijestiše dubrovački plemići nakon zvjerskog bijesa i uvidješe da su zlo postupali, pustiše iz tamnice Minijatija i njegove drugove izudarane i nagršene. Neki Di Rustici, koji se za račun Francuza parničio s jednim brodovlasnikom pa se za vrijeme one gužve zatekao u Minijatijevoj kući, kad su mu u onoj galami kazali da će njega prvoga objesiti, odvrati: »Zašto? Zar sam ja raspeo Krista?« I on je dobio svoj dio batina. Stid me je pričati V. E. ova divljaštva, ali dobro je da ih upoznate, jer bi trebalo ukrotiti one bahate i ne-

otesane nitkove i poučiti ih što znači postupati tako zvjerski sa strancima, koji su prema njima svugdje ljubazni i uglađeni.⁶⁷ Velim poučiti ih, bez osvete, kako treba živjeti, jer je naša namjera najljubaznijim načinom popraviti one neredne. Nećemo liječiti bestijalnost bestijalnošću, nego će se to moći izvršiti vrlo lako božjom pomoći i dobrom srećom Cosima de Medicija, vojvode Firence i Sijene.⁶⁸ Za to mi uvelike jamči njihova glupost i slaba vlada, a nadasve to što cijene da im ne prijete opasnost od naroda i da su moćni u odnosu prema inozemstvu.

16. Neću da dosađujem V. E. pričajući o njihovim prljavim postupcima, a našao bih ih beskrajno mnogo, nego ću nastojati da Vas nagovorim moleći boga da Vas nadahne za ovaj pravedan pothvat i pravu kršćansku pomoć, a vjerujem da će Vam sve lako uspjeti, premda je i ovo i svaka veća stvar u božjim rukama i u rukama Sreće.⁶⁹ Ali ako se ljudi moraju uzdati u božju pravdu i rasuđivati razumom, možemo se nadati da će se naša želja ispuniti. Što se pak tiče zapleta s Turcima⁷⁰ i opasnosti koje bi mogle nastati s njihove strane, reći ću da za obranu imamo mnoga spasonosna sredstva. Dobrim riječima i novcem i ako se ne poduzima ništa protiv njih, kod Turaka se sve može urediti. Kod nas vlada opće mišljenje da se Turci nisu nikad miješali niti će se ikada upletati u unutrašnje stvari Dubrovnika.⁷¹ I konačno, ovdje se nama radi o životu ili smrti: ili da ostanemo slobodni plaćajući harač Turčinu ili da stvorimo drugu odluku i da se izložimo opasnosti kao stanovnici Hiosa.⁷² A s ovom sadašnjom vladom mogli bismo samo postati plijenom Turaka kad god im se prohtije: stoga je, gospodine vojvodo, neophodno potrebno za spas Dubrovčana smijeniti vladu. Ne smije se više oklijevati i čekati da nam mana padne s neba.⁷³

17. A da se izvrši ovo sveto djelo,⁷⁴ da otvoreno kažem, niti se mogu upotrijebiti niti su potrebna velika sredstva. Najprije bih htio dobiti papinu anatemu o njihovu izopćenju, krivotvorenu ili pravu, koja bi mnogo pridonijela da sve započne u božju čast, što bi dalo veliku snagu i hrabrost onomu narodu, koji nije navikao na nove stvari, ali kad bi se stvar postavila na takav temelj i tako započela, upustio bi se u svaki pothvat, jer je vrlo odan katoličkoj vjeri.⁷⁵ A što se tiče Crkve, mnoga bi dobra kršćanska djela ojačala u Dubrovniku i služila bi kao koristan primjer Bosni, Srbiji, Dalmaciji i susjednim krajevima, u koje, božjom pomoći, još nije prodrila kuga luteranske hereze.⁷⁶ Kad bi oni bili izopćeni, Grad bi bio prisiljen izmijeniti vladu, a ima vrlo mnogo vlastele koji su isključeni iz vlade te bismo skupa s njima započeli pothvat.⁷⁷

18. ⁷⁸Zatim želim imati pedesetak dobrih vojnika iz Vaše države i koji su u službi Vaše Ekscelencije sa četiri kapetana i jednim pukovnikom koji bi imao neku punomoć. Njih bi trebalo upućivati u deset odreda, svaki put petoricu posebice, brodovima iz Mletaka, tj. dubrovačkim i drugim brigantinima koji dolaze u Dubrovnik i plove

dalje, a da se počnu ukrcavati u septembru i da do kraja januara budu svi na odredištu. Trebalo bi dati svakome kapetanu prividnu dužnost: ili da kupuje konje, ili da sakuplja vijesti, ili da otkupljuje robove ili nešto drugo što se bude činilo vjerojatnije. Ali nikako ne smiju znati zašto putuju onamo, sve do one noći kad bi se morao ostvariti pothvat i kad bih im ja pokazao zapovijed Vaše Ekscelencije. Treba uputiti svakog kapetana odvojeno, tako da ništa ne zna za ostale kapetane, a i pukovnika zasebno, tako da ništa ne zna za četiri kapetana. Ovaj neka se pretvara kao da ga progone neprijatelji i da želi otići na Siciliju. Neka dođu nenaoružani ili svaki čovjek da ima samo jedan mač. Među njima neka bude jedan dobar kovač koji bi u potrebi umio provaliti vrata ili slomiti kračun. Jedan drugi neka je zanatlija koji pravi kotače⁷⁹ za arkibuze ili umije popraviti arkibuze i, ako ustreba, neka otvori radionicu. Tim ljudima ću ja, kad bude potrebno, nabaviti arkibuze i ostalo oružje. Neka dođu ti ljudi loše odjeveni i odmah neka se pretvaraju kao da traže namještenje u raznim zanatima.

19. Dalje, preuzvišeni gospodine, želio bih da pošaljete u Dubrovnik jednog svog spretnog čovjeka, koji bi, ako je moguće, dobio iz Rima Vašim zauzimanjem i pod Vašim pokroviteljstvom neko tajno ovlaštenje protiv izopćenika, tako da bi mogao upotrijebiti punomoć u onim krajevima da obavijesti one koji su kažnjeni anatемом. Ali nikako se ne smije znati, ako je moguće, da mora otići u Dubrovnik, a ni za ovu ili onu anatemu, lažnu ili pravu, koju želim. Ovaj čovjek bi se pojavio s pratnjom od petnaest hrabrih ljudi, koji bi bili dobro pojačanje onoj pedesetorici. On bi ljubazno i vješto prividno pregovarao s onom gospodom o crkvenim stvarima i blago bi ih opomenuo u ime Njegove Svetosti i čitavog Kardinalskog konzistorija da se više ne miješaju u crkvene poslove, a međutim bi se potajno pripremao naš pothvat. Spomenuti čovjek ne smije znati zašto tamo ide, nego jednostavno da kao Vaš izaslanik radi ono što mu naredite, dok mu na kraju ja ne pokažem pravi nalog Vaše Ekscelencije.⁸⁰

Neka mi V. E. oprostite ako sam, naprosto u želji da ostvarim ovaj svoj pothvat, možda zašao u teške i dosadne stvari. Mislim da tako velikom vladaru ovo nije teško i da mu, s obzirom na njegovu moć i dobrotu, neće izgledati dosadno što ga podstičem na dobro i sveto djelo.⁸¹

20. Da bih neopazice uveo još dvadeset ljudi u Dubrovnik, upotrijebio bih ovu varku, tj. hinio bih kao da je od strane presvijetlog i preuzvišenog don Garsije⁸² došao jedan plemić da se žali onoj gospodi zbog mjera protiv mornarice na uštrb i štetu njegovih potreba. Molio bi ih da ne postupaju tako strogo protiv svojih ljudi,⁸³ koji, jer su kršćani, služe kršćanskim vladarima. Morao bi im laskati u najvećoj mjeri,⁸⁴ a ja bih s tim plemićem potajno kod mornarice razvio agitaciju, koja je potrebna ljudima nenaviklim na promjene. Vrlo je nužno da mornarica oduševljeno prihvati ovaj pothvat.⁸⁵ Ako bi pak

poneki mlakonja ili kukavica htio ostati neutralan, zaprijetit će im se autoritetom presvijetlog i preuzvišenog Garsije da mora pomoći sv. Crkvi i biti protiv izopćenih, jer će im inače za kaznu biti spaljeni brodovi.⁸⁶ O Gospodaru, ova će anatema i autoritet potkralja Sicilije silno djelovati. Vještinom se osvaja svijet!⁸⁷

21. A tko bi nas osudio ako bismo u ovim stvarima upotrijebili po-koje nedopušteno sredstvo?⁸⁸ Neka mi vjeruje V. E. da bi se ove stvari izvršile vrlo vješto i tiho, te ne sumnjam, pače sam siguran da će uspjeti bez ikakve buke. Poznavajući plačljivu narav onih naših upravljača, uvjeren sam da bi prihvatili naš zahtjev da se ne izvrgnu goroj opasnosti. Sad se razmeću svojom vlašću, jer im nitko ne pruža otpor, ali kad bi vidjeli da su protiv njih jače sile, odmah bi splasnula njihova bahatost, otkrilo bi se da su plašljivi kunići i smatrali bi milošću što skupa s narodom sudjeluju u vladi.⁸⁹ Neka shvati V. E. da se ja ne bih upustio u ovaj pothvat da nemam čvrstu podlogu da ću sigurno uspjeti i ne bih iskušavao tako velikog vladara da nisam siguran da će stvar najbolje svršiti. Pomoću Previšnjega!

A ljudske su stvari takve da se vještinom mogu pobijediti i obezbijediti.⁹⁰ I premda je Veliki Turčin moćan, ipak su neki mali ljudi⁹¹ uvjereni i sigurni da bi s osam galijskih i pomoću ratnih varki koje su im poznate sigurno ponovo osvojili Rod. Oni uvelike računaju s tim što Turci ne pretpostavljaju takve opasnosti i, može se reći, ne drže nikakve straže u tvrđavama. Smatraju da su sigurni već zbog toga što je poznato da imaju patrolne galijske posade odlazi sad amo sad tamo u gusarenje, tako da je Rod (po pričanju spomenutog Dubrovčanina) izložen bilo kojem osvajaču. A trebalo bi ih ovako nasamariti kao odmazdu za Maltu.⁹² Javim Vam ovo, gospodine vojvodo, jer znam jednog Dubrovčanina koji, poznavajući dobro čitav arhipelag, uvjerljivo dokazuje ono što sam kazao o Rodu.⁹³ Ali naš je pothvat lak, i uvjereni smo da ćemo pobijediti lako i bez buke. Ako Dubrovčanima ne ponestane novaca, kojima se s Turcima može urediti i zlo i dobro, ne treba se ničega bojati. Dugotrajnim iskustvom upoznali smo narav Turaka, a ovaj Mehmed-paša našega je jezika i narodnosti i on u Dubrovniku ne pozna ni Petra ni Pavla, nego sve Dubrovčane skupa, a budući da je naše bosanske krvi i zaštitnik, . . .⁹⁴ nećemo propustiti da s njim razgovaramo i da ga sačuvamo kao prijatelja.⁹⁵ Dobrim vladanjem među ljudima svemu se nađe lijeka, a vještinom se ukrote i najdivljije zvijeri.⁹⁶

22. Ljudima koje bi V. E. poslala u Dubrovnik pridružio bih dovoljan broj svojih pristaša, domaćih i stranih, koliko je potrebno za naš pothvat, a obećavam da će čitav narod pristati uz ovo dobro djelo, koje želi kao svoj život. A za ovaj pothvat, gospodaru, bio bi dovoljan narod bez druge pomoći, ali je po naravi bojažljiv i nevičan novinama, pa se teško odlučuje, ali ne može i neće da živi pod njima. Stoga, ako ih ohrabrimo ljudima Vaše Ekscelencije i Vašom vladom, to će biti najbolji lijek njihovoj plašljivosti. A spomenuti ljudi ostat

će u Dubrovniku za račun V. E. i za slobodu naroda. A blagoslovljen budi bog koji će nadahnuti V. E. da učinite ono što bude najbolje, a nama neka dopusti da postignemo ono što je njegova volja.⁹⁷

Ako namjeravate donijeti neko rješenje o mojoj molbi, ne bi trebalo oklijevati,⁹⁸ jer zbog mnogih razloga ovaj pothvat treba izvršiti ove zime do kraja januara. Stoga mi izvolite odgovoriti posredstvom Vinte⁹⁹ da bih mogao, ako V. E. odluči da povoljno riješi moju molbu, vratiti se na vrijeme u one krajeve te pripremiti sve što treba.¹⁰⁰ Ako bi Vam se pak slučajno činilo da nije zgodno ove godine pokušati pothvat, neka ostane u tajnosti sve dok ne budete smatrali da je došlo pravo vrijeme ostvarenja. Zadovoljit ćemo se svakom Vašom odlukom. Molim uvijek boga za Vaše zdravlje, za princa i princezu¹⁰¹ i za čitavu Vašu sretnu porodicu. Neka Vam bog udijeli da skoro ugledate porod princa i princeze, mio bogu i Vašim narodima, da uvijek uživete u svakoj sreći Vašu sadanju i proširenu državu¹⁰² i neka Vas prati božji blagoslov, koji sadržava sva dobra.

U Firenci, dne 2. jula LXVI.

Vaše Ekscelencije najponizniji sluga
*Marino Darsa*¹⁰³ *Dubrovčanin*

Na vanjskoj strani:

Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu
vojvodi Firence i Sjene,¹⁰⁴ na vlastite ruke, povjerljivo.

¹ Memorandum je upućen Cosimu I de' Mediciju (1519—1574), toskanskom vojvodi. Naslijedio je Aleksandra de' Medicija, koji je vladao od 1532. do 1537. pošto je tajnim ugovorom između medičejca pape Klementa VII i Karla V bila ukinuta Firentinska Republika i mjesto nje osnovana Vojvodina Toskana, feud španjolske krune. Kad je razvratni i nesposobni Aleksandar poginuo u atentatu, vladu je preuzelo privremeno međustranačko vijeće, ali budući da nije uspjelo zvesti red u državi, ponudilo je osamnaestogodišnjem Cosimu vojvodsko prijestolje. Po ocu, čuvenom kondotijeru Giovanniju delle bande nere, potjecao je iz pobočne, a po majci iz glavne loze dinastije de' Medici. Naoko nespretna i skroman mladić, prihvatio je tobože nerado ponudu i svečano obećao da će vrhovnu državnu upravu vršiti vlada (la Signoria) i narodna skupština (i Consessi) kao u doba republike. Ali, na opće zaprepaštenje, mladi vojvoda počeo je odmah vladati despotski samovoljno i okrutno uništavati političke protivnike. Vojsku emigranata koji su pokušali da ga svrgnu ametom potuče pomoću Španjolaca, zarobljenike osudi na mučenje, zatim ih dade pogubiti, a njihovo lično i porodično imanje zaplijeni. Tako je terorom učvrstio svoju apsolutnu vlast i napunio državne blagajne. Upravljao je vješto financijama po medičejskoj tradiciji, sredio administraciju, sistematski razvijao privredu, organizirao discipliniranu plaćeničku vojsku i velik policijski aparat. Za savjetnike i visoke činovnike birao je dobre stručnjake, ali politički bezbojne ljude. Stegnuo je privilegije aristokracije, politički ih izjednačio s ostalim građanstvom, isključio ih iz državnih služba, nastojao je steći privrženost širokih narodnih slojeva. Spretno je iskoristio staleški antagonizam da svima nametne svoju neograničenu vlast.

Kad je učvrstio unutrašnje prilike u državi, oženio se u dvadesetoj godini Eleonorom, kćeri Pedra de Toledo, napuljskog potkralja, moćnog i bogatog španjolskog granda, s kojom je imao devetoro djece. Donijela mu je golem miraz i, posredovanjem svoga oca, protekciju španjolskog dvora i rimske kurije.

Tako je pomoću španjolske vojske osvojio (1555) Sijenu. »Padom Sijene ugasila se posljednja iskra slobode u Italiji, a to je ujedno početak španjolske prevlasti u ovoj napaćenoj zemlji.« (Romagnoli)

Za dvadeset godina Cosimo je udvostručio teritorij Toskane i stvorio od nje politički i ekonomski najjaču talijansku državu. Poslije ovakvih uspjeha nije se zadovoljio da bude španjolski vazal, već je težio za nezavisnošću, a budući da su se tomu protivili njegovi feudalni gospodari, prenio je težište svoje politike na suradnju s rimskom kurijom. Sudjelovao je vrlo aktivno u potvratima dvaju borbenih papa, Pija IV i Pija V, osobito u borbi protiv protestanata i muslimanskih pomorskih snaga. Ubrzano je izgrađivao ratnu mornaricu i ratne luke te utemeljio pomorski viteški red sv. Stjepana, po uzoru malteškoga.

Godine 1561. i 1562. donijele su mu niz obiteljskih nesreća: umrla mu je kći, dva sina i žena. God. 1565. postigao je velik državnički uspjeh ženidbom prijestolonasljednika Francesca sestrom Maksimilijana, pa je, zbog iscrpljenosti, ustupio princu sve državne poslove osim vanjskopolitičkih. Iduće godine, kad mu se Držić obratio svojim fantastičnim planom zavjere, stari, tjelesno oronuli vojvoda (uz to rastrojen senilnim erotskim prohtjevima) trudio se posljednjim ostacima energije da ostvari svoju najveću ambiciju: nezavisnost Toskane. U tome je uspio god. 1569, kad je bulom pape Pija V proglašen velikim vojvodom toskanskim »zbog mnogo dobrih usluga učenjenih Svetoj stolici«, a 1570. papa ga je okrunio u Rimu kao nezavisnog vladara.

Posljednje godine proveo je osamljen na selu, živeći s nekom ženom sumnjive prošlosti. Njegova porodica je negodovala zbog te sablažnjive veze, pa je umro napušten i od svojih najbližih u 75. godini.

Cosimo I je istaknuta politička ličnost evropske historije 16. vijeka. Pojavio se u doba kad su vodeće katoličke sile ulagale velike napore da zaustave tursko prodiranje na Zapad, unište premoć muslimana na Mediteranu, a istodobno da uguše protestantski pokret i iskorijene napredne ideologije rođene u renesansi. U to doba su se demokratske republike i komune pretvarale u apsolutističke države, a jedan takav preobražaj izvršen je i u Toskani. Cosimo ima sva obilježja despota i diktatora kakvog je zamišljao Machiavelli. Bio je vanredno sposoban državnik, dalekovidan diplomat, smion, a ipak realan u stvaranju planova, energičan u njihovu izvršavanju, bezobziran u biranju sredstava za ostvarivanje ciljeva. Podmukao, neprobojno zakopčan, lukav, majstor spletke i vjerolomstva. Okrutnost je najbitnija crta njegova karaktera, fascinirao je ljude terorom, koji »ne ulijeva podanicima samo strah, nego i poštovanje«. Vladao je pomoću plaćeničke vojske, špijuna, policajaca, tvrđava, tamnica, sprava za mučenje. Nije htio dijeliti vladu ni s plemstvom ni s pukom. Vjerovao je da je dobio vlast od boga i da je samo njemu odgovoran. Mrzio je republikanske ustanove i »ukoliko ih nije ukinuo, sveo je njihove funkcije na ulogu komparserije« (Panella). Progresivni historičari osuđuju njegove tiranske metode, dok ih reakcionarni zaobilaze i hvale samo njegove uspjehe.

Držić je pretjerano idealizirao Cosima kao moćnog i krepkog katoličkog vladara koji je svojim narodima »i otac i izvrstan vođa«. Jedan je od glavnih uzroka slabih rezultata istraživanja o zavjeri što nitko još nije ni pokušao da prikaže pravi historijski vojvodin lik.

² Jean Dayre, francuski historičar, našao je god. 1930. u Državnom arhivu u Firenci samo četiri pisma. Prvo koje ovdje Držić spominje, bestraga je nestalo. Dayre naslućuje da ga je Cosimo ili netko iz njegove okoline odvojio od ostalih i zadržao za sebe, jer je zbog općenitog sadržaja bilo zanimljivije od drugih.

³ Nije održao obećanje: u memorandumu iznosi isključivo negativne osobine dubrovačke vlade.

⁴ Držić odmah na početku daje pismima pobožnu intonaciju i zadržava je dosljedno sve do kraja. Poziva se na boga kao inspiratora i pokrovitelja svoje akcije. Izražava se tipičnom frazeologijom bogomoljaca i fratara prosjaka. Kad

bi se nanizale sve pobožne floskule memoranduma, bila bi to duga sekvencija, slična citatu iz molitvenika. Očita je njegova namjera da prikaže zavjeru kao sveto djelo da bi oduševio bigotnog vojvodu.

⁵ U komedijama Držić rado upotrebljava barbarizam »remedijo« u značenju lijek, sredstvo, a isto tako glagol »remedijat«, tj. izliječiti, urediti. Isp. »Svemu je remedijo neg' samoj smrti« (325), »Napravit i remedijat« (305).

Napomena: broj u zagradama znači stranu u izdanju JAZU »Djela Marina Držića«, Zagreb 1930.

⁶ U memorandumu »la virtù« ne znači samo »krepost«, »vrlina« nego i »moć«, »snaga«. Isp.: Plakir na jednom mjestu kaže: »... što je naša kripo«, tj. snaga. (155)

⁷ »Samo su dvaput išli dubrovački poslanici svečano i s bogatim darovima da se poklone caru, 1534. i 1536, a ostali su odlazili sasvim skromno« (J. Tadić).

⁸ Ovo nije bio plemić niska roda, nego Andrija Bunić, član ugledne vlasteoske porodice i vrlo sposoban diplomat. Išao je Filipu II kao zvanični predstavnik Dubrovačke Republike i uspio da španjolski kralj potvrdi sve dubrovačke privilegije.

Poslanstva su se obavljala skromno i potajno ne zbog štednje, nego iz razloga državne sigurnosti. Čak su se i članovi vlade koji su o njima odlučivali morali zakleti da će ih smatrati službenom tajnom. (Po Tadiću)

⁹ Odnosi se na franjevca Bonifacija Drkolicu, stonskog biskupa, vrlo učena i ugledna čovjeka. Svršio je nauke u Sorboni, bio gvardijan samostana u Jeruzalemu, intervenirao kod Filipa II u korist levantinskih katolika.

¹⁰ Karakteristično je što Držić, koji u komedijama ismijava bogate neznalice, u memorandumu mjeri vrijednost ovog erudita njegovim neznatnim prihodima. Jedna od mnogobrojnih protivvrječnosti između Držića umjetnika i političara.

¹¹ Poznato je da su dubrovački državnici bili majstori kurtoazije i diplomatskog ceremonijala. Senat je brižljivo određivao sastav, darove i sve što se odnosilo na poslanstva prema rangu ličnosti kojoj su se upućivala i prema važnosti traženih usluga. Može se, dakle, sumnjati u opravdanost ove kritike.

U drugom i trećem paragrafu pisma jasno se razabire tendencija da se dokaže vojvodi, španjolskom vazalu i zetu napuljskog potkralja, da Dubrovčani potcjenjuju i vrijeđaju Španjolce, a servilno se ponašaju prema Turcima i darivaju im uludo goleme svote. Glavna je Držićeva namjera da pokaže nejednakost postupanja prema Španjalcima i prema Turcima, a ne samo općenito škrtost vlade, kako tvrde neki komentatori.

¹² U starim dubrovačkim (kao i u srpskim) historijskim ispravama sultan se naziva Veliki Turčin.

¹³ Dvadeset i pet tisuća dukata iznosio je dvogodišnji harač koji je Dubrovačka Republika plaćala Turcima. Osim toga, davala je poklone turskim funkcionarima kad je od njih tražila neku uslugu. Ali to nije bio novac »bačen u more«, nego vrlo korisno uloženo, jer je vlada njime kupovala političku nezavisnost i unosne ekonomske povlastice.

¹⁴ Historijska je činjenica da je Dubrovačka Republika, i pored malog broja stanovništva i pored neznatnog i siromašnog teritorija, razvila začudo razgranjeni kopneni i pomorski saobraćaj, osnivala trgovačke kolonije, faktoriije i konzularna zastupstva u svim većim centrima Istoka i Zapada. To je zacijelo bilo poznato iskusnom ekonomisti Cosimu, pa je ovaj nespretno izmišljeni argument (uz mnoge druge kojima obiluje memorandum) jedan od razloga što je vojvoda potpuno ignorirao Držićev pothvat kao nesolidan i neozbiljan.

¹⁵ Pjesnik koji u kazališnim djelima veliča Dubrovnik »slavni i gizdavi« uspoređujući ga s cvjetnom dubravom u proljeće ovdje ga dva puta prezirno naziva »ona rupa«. Kako protumačiti ovu suprotnost? Možda da bi zadobio vojvodine simpatije, pogrđno govori o svome rodnom gradu i tako ističe preimućstvo Firence nad našim malim gradom. Svakako i u ovom se detalju odražuje duboki jaz između Držića umjetnika i Držića političara.

¹⁶ Preveo sam doslovce izraz originala »accarezzano«, jer odgovara autorovu metaforičnom načinu izražavanja. Tako u »Tireni« upotrebljava glagol »milovati« u ovom istom smislu: »Istočna gospoda, po božjoj milosti, otmanskog

roda miluju ih (*tj. dubrovačku vlastelu*) dosti« (70). I u komedijama služi se barbarizmima »karecati« i »kareca«: »Da' jesti sluzi i kareca' ga« (309). »Vi nam karece, per san Trifon, svake činite« (188), kažu Kotorani dubrovačkoj vlasteli u *Mandi*.

¹⁷ Četvrti je paragraf najvažniji dio memoranduma jer sadrži tri ključna elementa zavjere: glavnu optužbu protiv vlade, motivaciju državnog udara i bit koncepcije novog ustava Republike.

¹⁸ Dubrovačka je mornarica bila po broju velikih brodova, po solidnosti njihove građe i opreme i po nautičkoj sposobnosti posada, ako ne prva, jedna od prvih onoga doba. Sačinjavala je najvažniji ekonomski i politički faktor Dubrovačke Republike. Sve ovo ima Držić na umu, a uz to i činjenicu da se Cosimo mnogo interesirao za pomorstvo: gradio je brodove i luke, utemeljio pomorski viteški red. Zbog toga u više navrata u pismima ističe dubrovačku mornaricu i optužuje vladu što joj ne dopušta da se zajedno s kršćanskom armadom bori protiv muslimana i što je, navodno, uništava nerazumnim zakonskim odredbama.

¹⁹ Turci su poduzimali sankcije kad god bi doznali da su dubrovački brodovi učestvovali u ratnim akcijama protiv njihove mornarice, dakle strah vlade nije bio neopravdan. Porta je o svemu bila dobro obaviještena, ne samo od svojih obavještajaca nego i od mletačkog ambasadora (baila) u Carigradu. Stroge naredbe o neutralnosti bile su neophodno nužne zbog državne sigurnosti. »Sam Karlo V odobravao je taj stav i naređivao svojim pomorcima da ne diraju u dubrovačke brodove« (Tadić).

Međutim, usprkos vladinim mjerama, dubrovački su brodovi često sudjevali u ratnim sukobima na kršćanskoj strani, doduše ponajviše kao transportne lađe za prenos oružja i opskrbe.

²⁰ Izrazom »fuor di tempo« (u nevrjeme) potcrtava se da su zakoni o neutralnosti štetni naročito zbog zategnute situacije na Mediteranu. I zbilja, u doba kad je napisan memorandum, pet godina prije bitke kod Lepanta, Turci su nastupali sve ofenzivnije i već se ocrtavao na horizontu odlučan sukob između muslimanskih i kršćanskih pomorskih snaga.

²¹ Stulli ističe da Držić nije izmislio spomenute naredbe, jer je vlada uistinu nametala pomorcima ograničenja u plovidbi i fiskalne terete, koji su izazivali njihovo negodovanje. Međutim, suština problema nije u tomu jesu li naredbe postojale i jesu li bile ugodne ili neugodne pomorcima, nego jesu li bile neophodno potrebne radi bitnih državnih interesa ili diktirane neopravdanim strahom, glupošću ili čak svjesnom namjerom vlastele da unište vlastitu mornaricu, kako ih Držić, bez ikakve realne osnove, optužuje.

²² Rešetar i Tadić upozorili su na apsurdnost ove optužbe. I vlastela i državna blagajna imali su znatne prihode od pomorske trgovine, pa je isključeno da bi članovi vlade radili protiv svojih ličnih interesa i državnih prihoda, od kojih su baš oni crpili najveću korist. Naprotiv, poznato je da je vlada raznim povlasticama (zajmovima brodovlasnicima i carinskim olakšicama) stimulirala razvitak pomorstva.

²³ Impresivno je izražen nerazumni egoizam. Isp.: »Plači i umri vás svijet, meni je dobro!« (277)

²⁴ Prilogom »hoggidi« (dan-današnji) ponovno naglašava hitnost državnog udara, kojemu pripisuje međunarodno značenje i povezuje ga s interesima kršćanstva i Zapada. Pjesnik je zabrinut za interese Zapada, a o dubrovačkim ne vodi računa. Međutim, dubrovačka se vlada starala prije svega za prosperitet svoje države i vodila oportunističku politiku, najracionalniju u onim prilikama. Približavao se sukob Istoka i Zapada na moru. Republika je kao i god. 1538, kad se stvarala prva tzv. Sveta liga, stajala pred dva problema: trebalo je sačuvati nezavisnost države, jer je prijetila kršćanska ili turska okupacija, a zatim okoristiti se ratnom konjunktrom. Oba puta uspjela je vještim diplomatskim potezima i u jednoj i u drugoj stvari: osujetila je spletke Venecije, koja je zahtijevala da kršćanska flota zauzme Dubrovnik, a ujedno je trgujući i krijumčareći s obje zaraćene strane maksimalno povećala robni promet, o čemu postoje statistički podaci.

²⁵ Priznaję ipak da je »mornarica u cvatu« i tako indirektno pobija sam sebe.

²⁶ Historijska je činjenica da su otočani, a najviše Lopučani, zaslužni za procvat dubrovačke mornarice. Većina kapetana i gotovo čitava posada, pa i brodski pisari, koji su po zakonu morali biti plemići, potjecali su iz primorskih sela. I realno i oštromno je Držićevo dokazivanje da su stanovnici siromašnog i krševitog dubrovačkog teritorija iz životne nužde postali majstori pomorskog zvanja, ali nipošto se ne može osporiti vlasteli znatan udio u razvitku pomorstva. Bez stručnog pomorskog zakonodavstva, vješte organizacije brodogradnje i raznih stimulativnih mjera dubrovačka minijaturna republika ne bi bila mogla stvoriti jednu od najvećih i najboljih mornarica ondašnjeg svijeta. Cosimo je izvrsno poznao pomorske prilike na Mediteranu, pa je autor memoranduma netačnim tvrdnjama samo naškodio svome pothvatu.

²⁷ Još jednom ističe štetu koju dubrovačka vlada nanosi svojom neutralnošću Siciliji (Cosimo je u rodbinskim vezama s njenim vladarom!) i obalama zapadne Evrope (dakle i toskanskim). Ovo ponavljanje nije slučajno, ono je efektan uvod u vrlo važan dio memoranduma: religioznu motivaciju zavjere.

²⁸ Pošto je fiktivnim i tendenciozno iskrivljenim argumentima pokušao da prikaže vladu kao neprijateljski raspoloženu prema Španjolcima i štetočinsku prema kršćanskim interesima, obrazlaže zavjeru metafizičkim motivima: bog je na čudesan način, Držićevim posredstvom, povjerio Cosimu mandat da popravi štetu koju dubrovačka vlada pričinja kršćanima. Premda je ovako jasno i nesumnjivo sam začetnik zavjere vjerskim razlozima motivirao svoju akciju, nijedan od autora koji su pisali o našoj temi nije tomu obratio pažnju. To začuđuje, jer se radi o jednoj od najbitnijih ideoloških komponenti memoranduma.

²⁹ Nekoliko puta u pismima se ističe njihov konspirativni karakter. To je bilo potrebno i za uspjeh zavjere i za Držićevu ličnu sigurnost. De' Medici su sačuvali strogu tajnost i tako ispunili barem jednu dum Marinovu želju. Ova okolnost objašnjava zašto je prepiska ostala posve nepoznata, a ujedno dokazuje da neki autori pretjeravaju kad slave pjesnikovu hrabrost, jer se, navodno, izlagao smrtnoj opasnosti. Vrlo je vjerojatno da se, poslije boravka u Firenci, nije vraćao u domovinu, pa nije uopće došao na dohvat vladinih policijskih organa.

³⁰ Ključni pasus memoranduma. Suština političke koncepcije čitave akcije. U uvodu tvrdi da dubrovački narod (doduše ne pobunom i prolivljanjem krvi, kao što rade nezadovoljnici, nego molitvama) manifestuje svoju želju da se dvadesetorici vlastele oduzme štetna vlast i da vojvoda sastavi novu vladu. Ne kaže tko su ta dvadesetorica, valjda cilja na neke istaknute senatore i optužuje ih da su nakaze, slabići, luđaci, ni za što sposobni. Prikazuje ih, dakle, sasvim drukčije nego sva ona stara, nova i najnovija historijska djela, domaća i strana. Dalje Držić u ime naroda nudi Cosimu i njegovoj dinastiji za vječna vremena (»dok u Dubrovniku ostane kamen na kamenu«) suverenu vlast, a ne, kako tvrde neki autori, protektorat ili samo nominalnu vlast. Da bi svojoj ponudi dao što svečaniji literarni izraz, upotrebljava poznati Danteov jedanaesterac: »Tu duca, tu signore e tu maestro! (Izmijenio je samo red riječi i imenicu »duca« zamijenio sinonimom »guida«.)

³¹ Opet upozorava na hitnost akcije. Turci su zbilja bili vrlo agresivni. Ljeti god. 1565. opsjedali su i opustošili Maltu, koja se jedva obranila: zahtijevali su da im Mlečani predadu Cipar, a 1566. oteli su Genovi otok Hios. Sve je ovo bilo u prilog tezi da je potrebno odmah, bez odlaganja, srušiti nesposobnu turkofilsku dubrovačku vladu i predati vlast energičnom vojvodi, koji će pretvoriti Dubrovnik u jaku pomorsku bazu na Jadranu i spriječiti Turke da ga osvoje. Istim argumentom služila se u više navrata (1538. i 1570) mletačka diplomacija kad je predlagala da kršćanska koaliciona vojska okupira Dubrovačku Republiku.

³² Jedna od mnogih kontradikcija memoranduma: u prethodnom paragrafu tvrdilo se da je Dubrovnik mala rupa, da je njegova vlada glupa, nenaoru-

žana, nesposobna i da upropaštava pomorstvo, a neposredno poslije toga kaže se da je stanje u gradu što se tiče mornarice i novaca vrlo dobro i da je možda moćniji od Roda i Malte, dvaju najjačih kršćanskih baza na Mediteranu.

³³ Po drugi put se izričito ističe da će u Dubrovniku vladati Cosimo. To se ponavlja još nekoliko puta u prvom i drugom pismu dok se narodna vlada uopće ne spominje.

Neki autori tvrde da je Držić bio iznad svih predrasuda vremena i ambijenta u kojima je živio, pa da nije vjerovao ni u »vrtuljak Sreće«. Nbrojenim primjerima iz njegovih kazališnih djela može se dokazati da je »Srjeći« pripisivao velik utjecaj na ljudsku sudbinu. On vjeruje da se Cosimo rodio pod sretnom zvijezdom i nekoliko puta spominje »la buona Fortuna di Cosimo de Medici« kao dobar znak za uspjeh zavjere.

³⁴ Opet jedna kontradikcija: u četvrtom paragrafu tvrdio je da vlada nanosi veliku štetu kršćanskim interesima, a ovdje kaže da je Grad uvijek služio Turcima »bez štete za kršćanstvo«. Ova protivrječnost nije slučajna: Držić ima pred očima da Cosimo ne želi ratne komplikacije, a najmanje rat s Turcima. Nije lako iz ove zbrke razabrati kakvu je politiku prema Istoku savjetovao Cosimu. Vjerojatno je zamišljao da će Dubrovnik nastaviti prividno isti odnos prema Turcima, a da će iza njihovih leđa, pomoću spleta i prevara, učestvovati u borbama Zapada protiv njih.

³⁵ Po treći put se precizira da će vlada biti u Cosimovim rukama.

³⁶ Pjesnik je u pravu kad prigovara vlasteli da su bahati, premda su i u ovom pogledu bili bolji od nekih drugih evropskih feudalaca, a pogotovo od samog Cosima. Njegovi biografi tvrde da je bio krut i silovit u ophođenju s podanicima, premda je ponekad, sa slabim uspjehom, pokušavao da glumi tradicionalnu medičejsku jovijalnost i snihodljivost.

³⁷ Ovom nespretno konstruiranom pričom pokušava uvjeriti vojvodu da su vlastela kukavice pa da neće pružiti oružani otpor. Tobaže, jednom dok su odasvud stizale vijesti da će Turci udariti na Dubrovnik, nisu ništa poduzeli za obranu. Na kraju priznaje da se radilo o glasinama i time nehote priznaje da vlada nije uopće imala razloga da izvrši ratne pripreme. Činjenica je da su se vlastela u kritičkim momentima hrabro borili. Naravno, nisu to činili iz idealizma, nego su, kao i drugi feudanci, branili svoj privilegirani društveni položaj i imanje. Treba napomenuti da je vlada, da bi zaštitila mornaricu od gusara, običavala naoružati nekoliko galijskih i zapovjedništvo je povjeravala vlasteli.

³⁸ Teško je povjerovati da bi se većina vlastele, koja je imala pri izboru vlade aktivno i pasivno biračko pravo, svojevrijedno odrekla toga privilegija u korist stranog vladara. Rešetar misli da su to »prazne riječi kojima je Držić više toskanskoga vojvodu negoli sebe varao da su i 2/3 same vlastele nezadovoljni s vladom«.

³⁹ Deminutiv »Republichetta« (mjesto običnijeg izraza »una piccola repubblica«) ima podrugljiv prizvuk. Ističe inferiornost male Dubrovačke Republike prema velikoj Toskani.

⁴⁰ Potrebno je protumačiti značenje adverbijala »alla toscana«, jer je od najveće važnosti za shvaćanje suštine Držićeve političke koncepcije.

God. 1532. konačno je ukinuta Firentinska Republika i u novoj državi, španjolskom feudu, postavljen je za vojvodu Aleksandar de' Medici, koji je vladao diktatorski. Treba naglasiti da su de' Medici i prije, dok je postojala republika, vršili vrhovnu vlast, premda su po ustavu bili obični građani. Nijedna odluka skupštine (i Consessi) ili vlade (la Signoria) nije se mogla izvršiti bez njihova odobrenja. U doba kad je sastavljen memorandum čitava državna vlast bila je apsolutno u rukama Cosima I i sina mu Francesca. Sve republikanske ustanove, ukoliko nisu bile ukinute, postojale su samo nominalno. U ovome se slažu svi historičari. Dakle, vlada »alla toscana« znači da bi u Dubrovniku vladala apsolutistički dinastija de' Medici kao u Toskani.

⁴¹ »Narod i svatko uživali bi kao gospoda u palačama«. Ovako je Jeličić preveo tu rečenicu originala. Prijevod je netačan. Fraza »il popolo et gli altri« ne znači »narod i svatko« nego »narod i drugi«, tj. narod i vlastela, jedan i

drugi stalež. »Nisuna cosa no' godrebbero piu« ne smije se prevesti »uživali bi isto kao«, nego »ne bi uživali ništa više nego«. Sva težina smisla je na riječima »nisuna cosa no' godrebbero piu«, što se u Jeličićevu prijevodu gubi. »Signori« u onoj rečenici ne znači »gospoda« u današnjem smislu te riječi, tj. bogati, ugledni ljudi, nego ima političko značenje »gospodari« ili »vladari«. Isp.: vlada u Firenci zvala se »la Signoria«, a njeni članovi »i Signori della Repubblica Fiorentina«. U Splitu se trg gdje je bilo sjedište mletačkih vlasti zvao »la piazza dei Signori«. »In palazzo« ne znači »u palačama«, jer 1) u originalu je ova riječ u jednini i 2) ovdje »il palazzo« ima svoje prvotno značenje »vladarski dvor« (la reggia, la corte principesca). U Firenci je rezidencija de' Medicija bila isprva »il palazzo vecchio«, a zatim »il palazzo Pitti«. Dakle, »in palazzo« treba prevesti »u Dvoru«, tj. u Kneževu dvoru, gdje su se vršile sve vladarske funkcije. Vetranović ga u »Pjesanci Marinu Držiću u pomoć« naziva »polača od gospode«. Jasno je da »signori in palazzo« znači »gospodari u Dvoru«, tj. Cosimovi predstavnici u Kneževu dvoru. Ovom nejasno stiliziranom rečenicom Držić je htio uvjeriti Cosima da ni vlastela ni puk dubrovački neće tražiti za sebe veće povlastice od onih koje će uživati njegovi predstavnici. O tome se radi, a ne o nekakvoj utopističkoj deklaraciji, kojoj Jeličić pridaje kapitalnu važnost i stavlja je kao moto na čelo završnog poglavlja svoga djela o Držiću. Na fiktivnom temelju, na jednoj pogrešno prevedenoj rečenici, sagrađena je legenda o pjesniku vizionaru koji je htio u Dubrovniku ostvariti carstvo jednakosti, slobode i općeg blagostanja!

⁴² Ovako se predlaže reforma republičkog ustava: vojvoda je »gospodar, učitelj i vodič« države; oružanim snagama u gradu zapovijedao bi jedan pukovnik za njegov račun i bio bi ujedno čuvar slobode naroda. Neki komentatori shvatili su ozbiljno ovu grotesknu spregu i citiraju je kao dokaz Držićeve brige za slobodu naroda. Zar je potrebno tumačiti da su interesi jednog despota Cosimova tipa i sloboda naroda dva pojma, koji se međusobno odnose kao vatra i voda?

⁴³ Opet jedna pogreška u Jeličićevu prijevodu: »a vladao bi po denovsku savjet«, dok treba prevesti: »a savjet bi se sastavio po denovsku«. Da je Držić napisao da će vladati savjet, moglo bi se zaključiti da je želio demokratizirati Dubrovačku Republiku, ali on nije ništa odredio o prerogativima toga tijela, samo je naznačio kako će biti sastavljeno: polovica njegovih članova bit će vlastela (nobili), a polovica pučani (popolani). Jeličić je zamijenio glagol »governare« koji znači »vladati ili upravljati«, s njegovim refleksivnim oblikom »governarsi«, tj. »vladati se, ponašati se, postupati«, koji Držić često upotrebljava i u komedijama. Isp. u »Dundu Maroju«: »Guverna' se (tj. vladaj se) kako smo govorili«. Maroje ide u Rim da vidi »je li mu sin guvernao«.

Dakle, treba odbaciti tvrdnju da bi u Dubrovniku vladao savjet. Držić je samo naznačio da bi to bilo paritetno tijelo, a nije mu odredio ni ime ni funkcije. Ne znamo uopće kakvu bi ulogu vršilo u državnoj upravi: zakonodavnu, savjetodavnu ili bi (što je najvjerojatnije) postojalo samo nominalno. Treba konstatirati da sve što se odnosi na prava puka i vlastele u memorandumu nije jasno precizirano, dok je šest puta nesumnjivo formulirano da će vlada biti Cosimova. Da je Držić namjerno ovako postupao, može se zaključiti iz ovih razloga: na početku paragrafa rečeno je da će vlada mjesto »alla Veneziana« biti sastavljena »alla Toschana«. Iz toga proizlazi da će mjesto vlastele vladati suvereno vojvoda, kao u Toskani, a da će puk i vlastela biti politički izjednačeni. U kojoj će mjeri učestvovati u vladi prepušta se volji suverenovoj. Budući da je Cosimo u Firenci vladao potpuno autokratski, može se po analogiji zaključiti da bi vijeće postojalo samo na papiru, a da bi faktički vladao vojvoda preko svojih predstavnika. Teritorijalna udaljenost nije isključivala mogućnost da Medičejci vrše u Dubrovniku suverenu vlast. Mleci i Genova upravljali su svojim kolonijama, koje su bile u mnogo većoj udaljenosti od glavnog grada nego Dubrovnik od Firence.

Po frazi da će vijeće biti sastavljeno po denovskom uzoru moglo bi se pomisliti da je u Genovi, uvijek ili barem u doba kad je napisan memorandum, postojalo paritetno vijeće, ali to nije tačno. Denovski narod, borben i svjestan

svojih prava, često se bunio i nekoliko puta uspio da osvoji vrhovnu vlast. Tako su, na primjer, god. 1339. pučani pobijedili aristokratsku stranku i na čelo države postavili bojadisara Simona Boccanegru (Bokanegru). On je vladao skupa s vijećem sastavljenim od šest plemića i šest pučana. Ali to je trajalo kratko vrijeme. Boccanegra je otrovan, a aristokratska je stranka ponovo zavlдалa. Sve do prvih decenija 16. vijeka povijest Genove ispunjena je borbama između plemića i pučana, između raznih stranaka, istaknutih porodica ili pristaša stranih vladara. God. 1528. admiral Andrea Doria nametnuo se, uz pomoć Španjolaca, Genovi kao diktator. On je sastavio vijeće, pretežno od plemića, ali gotovo čitavu vlast je zadržao za sebe. Po njegovoj smrti (1560) naslijedio ga je unuk Gian Andrea s istim diktatorskim povlasticama. Dakle, kad je Držić pisao memorandum, u Genovi nije postojalo paritetno vijeće, pa je njegov izraz »alla genovese« zapravo anahronizam.

⁴⁴ Držić ima na umu da je Cosimo za svoje političke planove uvijek trebao mnogo novca pa umeće u plan zavjere dobro smišljen prijedlog da se privuku u Dubrovnik bogati ljudi iz susjednih zemalja i da se uvrste među vlastelu. Tako će taj trgovački emporij i bankarski centar povećati svoje bogatstvo i postati još privlačniji plijen za lakomog toskanskog vojvodu. Značajno je da u obrazloženju prijedloga tvrdi da je Dubrovnik prillivom bogatih stranaca porastao i ojačao. Ovo pobija uprošćenu tezu nekih pisaca da je Držić u bogatstvu vidio izvor svih društvenih zala i nevolja. Naprotiv, podaci iz njegova života i djela svjedoče da mu je bila dokraja poznata vrijednost novca za podizanje političke moći, kulture, civilizacije i blagostanja naroda, a isto tako da je znao da nemaština upropaštava ljude materijalno i moralno. Paupertas meretrix.

⁴⁵ Za izvršioce vojvodine suverene vlasti određen je jedan pukovnik kao zapovjednik gradske posade, a uz njega i kapetan pravde, Talijan (»un Capitan di Giustitia italiano«), na čelu policije, odgovoran za javni red. U Firenci i Rimu zvao se »il bargello«, »barižeo« iz *Dunda Maroja*.

⁴⁶ Pisac memorandumu ne može zatajiti u sebi komediografa, kojemu je mnogo šta dopušteno, samo ne smije biti razvučen i dosadan (longo e fastidioso). Stoga, dok priča slučajeve iz sudske dvorane, njegov stil postaje življi i slikovitiji, mjestimice protkan ironijom i satiričkim refleksijama. Ipak, primjeri bezakonja, pa i oni najokrutniji, jamačno nisu sablaznili Cosima, koji je sistematski upotrebljavao teror kao najpodesnije sredstvo »da se podanicima utjera strah u kosti i ulije poštovanje prema vlastima« (Machiavelli).

⁴⁷ »Padron di nave« može značiti brodovlasnik ili zapovjednik broda. Kapetan lađe bio je obično njen vlasnik ili onaj koji je imao najviše akcija ili karata.

⁴⁸ »Ongaro« je zlatan novac, jednak po vrijednosti firentinskom cekinu (zecchino gigliato).

⁴⁹ Tadić je provjerio ovaj slučaj i utvrdio da je god. 1566. vlada oprostila kaznu jednom vlastelinu i osamnaestorici pučana da bi mogla pomilovati i jednog prognanog vlastelina. Ovim velikim brojem pomilovanih htjela je prikriti svoju stalešku pristranost. Takvih je slučajeva bilo, ali nisu se sistematski vršili, a redovito se omogućavao bijeg vlasteli osuđenoj na smrt ili na doživotnu robiju.

⁵⁰ Slučaj se odnosi na nekog Luku Mihočevića, no on je počinio mnogo teži prekršaj. Poslije smrti svoga ortaka prisvojio je sav njegov kapital i pokušao da s čitavom porodicom pobjegne u Tursku. Uхваćen je na granici i kažnjen onako kako priča Držić. Dubrovački su zakoni nečovječno kažnjavali privredni kriminal, što se smatralo sasvim opravdanim u onom trgovačkom centru, prožetom komercijalnim duhom.

⁵¹ Držić nastoji da se u svemu prilagodi Cosimovu mentalitetu. Ima na umu da toskanski vojvoda vjeruje u božansku misiju vladara i u nadnaravno podrijetlo vladarskog dostojanstva. Valjda zbog toga ne spominje u memorandumu dubrovačkog kneza, koji je, mada su mu prerogativi bili vrlo ogra-

ničeni, ipak predstavljao vladara i kao takav bio nepovrediv. Držić je svjestan da vojvoda ne bi odobrio da jedan pučanin vrijeđa posvećenu osobu vladara. Članove vlade smio je napadati kao predstavnike republikanskog režima.

⁵² Ovdje, kao i u komedijama, ironički govori o razuzdanosti mladića, »kobjica bez uzde«. Vlasti su često izdavale naredbe protiv njihovih izgreda: tučnjava, napastovanja ženskih, nasilnog ulaženja u stanove i sl. U sudskim spisima često se spominju krvavi sukobi »noćnika« na Pelinama, gdje su bile javne kuće. Ipak je čudno što se u jednom političkom spisu opširno prikazuju relativno mali kriminalni prekršaji, i to vladaru Firence, gdje se »sjekla ruka svakomu koga bi straža noću zatekla na ulici« (Romagnoli).

⁵³ Isp. »Sjeć se s punjalići.« (237) »Sad sam učinio alle curtellade.« (288)

⁵⁴ Iskorišćuje svaku priliku da prikaže neprijateljsko raspoloženje vlade prema Španjolcima. Stoga i ovdje, bez ikakve veze s predmetom, ističe španjolsku narodnost generala franjevačkog reda.

⁵⁵ Tadić je utvrdio da je afera među franjevcima tačno prikazana i da je vlada zbilja protežirala plemiće franjevce. Ipak, treba istaknuti da su četiri franjevca pučanina bili kažnjeni što su samovlasno tražili intervenciju Rima, a to se smatralo povredom državnog suvereniteta. Vlada uopće nije dopuštala da se u unutrašnje sporove upliće ijedna vanjska vlast. U drugoj polovini XVI vijeka bilo je slučajeva mnogo bezobzirnijeg postupanja s predstavnicima Crkve, ali ih Držić ne spominje. Primjere bezakonja vlastele birao je nasumce, te nije iznio mnoge njihove krupne prekršaje i zločine: korupciju, malverzacije, izbjegavanje službenih dužnosti itd.

⁵⁶ Aluzija na protestante kako bi dokazao potrebu da se u Dubrovniku stvori bastion katoličke propagande na Balkanu.

⁵⁷ Još jednom potcrtava religiozni karakter zavjere, ističe religioznost dubrovačkog puka da bi izazvao vojvodino neraspoloženje protiv vlastele, koja upropašćuje dobar, razuman, miroljubiv i pobožan katolički narod.

⁵⁸ Veličanstveni dubrovački bedemi, koji se broje među najljepše i najbolje očuvane spomenike evropske fortifikacione arhitekture, očigledno demantiraju ovu optužbu. Za njihovu izgradnju nisu bile potrebne samo silne tisuće dukata nego i vanredna organizaciona sposobnost. Baš god. 1566, dok je Držić kovao zavjeru, užurbano se radilo na utvrđivanju i naoružavanju i Lovrijenca i Minčete, jer se predviđalo skoro izbijanje rata (L. Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Zagreb 1955).

⁵⁹ Ni ovo nije tačno. Dubrovčani su podržavali dobre odnose sa Španjolcima dok su držali Herceg-Novu, ali je španjolska soldateska usprkos tomu opljačkala Konavle, počinila najsurovija nasilja i zaplijenila mnoge stoke.

⁶⁰ Još jedan tendenciozno iskrivljen podatak. To nije bio Španjolac, nego Talijan, arhitekt Antonio Ferramolino iz Bergama. Posredovanjem admirala Andrije Dorijske i napuljskog potkralja boravio je četiri mjeseca u Dubrovniku, napravio model za tvrđavu Revelin i jedan elaborat o dubrovačkom tvrđavnom sistemu. Dobio je honorar od 200 dukata i naknadu za putne troškove. (Po Beritiću)

⁶¹ Opet pobija sam sebe: ranije je tvrdio da je vlada nenaoružana, da se slabo brine za utvrđivanje grada.

⁶² »Po ovom se vidi da se u Dubrovniku glasalo kuglicama (ballotte) ne samo u vijećima nego i u sudovima.« (Rešetar).

⁶³ Držić je duhovit zabavljač. Stoga ponovo izražava bojazan da će njegovo pričanje biti dosadno vojvodi. Isp.: »I za duzijem riječmi ne domorit vam.« (258) »Dotrudih duzijem riječmi.« (260).

⁶⁴ »Lorenzo Miniati, višestruki posmatrač i tajni obavještajac za račun raznih zemalja, a osobito Španjolaca, mora da je svojim radom izlagao Dubrovnik opasnosti pred Turcima, pa je zbog špijunaže te godine i prognan iz republike.« (Tadić)

⁶⁵ Nadbiskup Lodovico Beccadelli (Lodoviko Bekadeli) boravio je u Dubrovniku od god. 1555. do 1560. Bavio se literaturom i podržavao prijateljske veze s istaknutim talijanskim književnicima. U njegovoj vili na Šipanu sastajali su se talijanski i dubrovački umjetnici i učenjaci. Prilikom odlaska iz Dubrovnika spjevao je sonet u kojemu ga naziva »specchio d'Iliria et suo pregio maggiore« (ogledalom Ilirije i njenom najvećom vrijednošću). Dakle, imao je vrlo dobro mišljenje o Dubrovčanima.

⁶⁶ Služi se ironijom da bi življe prikazao divljaštvo vlastele: njihova surova tučnjava je »festa« (svečanost), a jedan član vlade »ukrasio je« brazgotinom lice nekog Talijana. I u komedijama upotrebljava riječ »festa« za fizička obračunavanja, jer je publika smatrala takve prizore zabavnim. Isp.: Dok promatra kavgu Mara i Lesandra, Pomet kaže: »Gleda' feste!« Kad žbiri hapse Dunda Maroja, Vlaho uzvikuje: »O Pijero, o Niko, vidjeste li feste?«

⁶⁷ Poznato je da je Dubrovnik bio obavještajni centar Turske, Venecije, Španije, Francuske, Austrije, Papinske Države, Toskane. Sve te države imale su svoje agente, a među Dubrovčanima simpatizere i povjerljive ljude. Zbog toga je vlada često imala neprilika, pa se morala braniti, ponekad i drastičkim mjerama, protiv nasrtljivih stranaca. Ovakve slučajeve Držić tendenciozno dramatizira optužujući članove vlade kao barbare koji bezrazložno progone strance, osobito Firentince.

⁶⁸ Ovaj pasus, koji svojim pomirljivim tonom podsjeća na humanog umjetnika Držića, treba da uvjeri vojvodu da će se prevrat izvršiti lako i mirno.

⁶⁹ Opet ideja vodilja čitave akcije: zavjera je kršćansko djelo, ona će uspjeti ako bog ushtije i ako sreća posluži zavjerenike. Istu misao ponavlja u drugom pismu (con l'aiuto de Dio et la buona Fortuna di Duca Cosmo de Medici).

⁷⁰ U originalu je imenica »garbuglio«, koja se i u komedijama pojavljuje kao barbarizam »garbulj« u značenju »komplikacija«, »teškoća«. Isp.: »Što su ti turski garbulji?« (251) »Nemo' nam te garbulje nametat!« (251)

⁷¹ Teško je vjerovati da bi Porta olako dopustila da na čelo Republike, koja je bila turski haračar i uživala iznimne povlastice u Osmanskom Carstvu, dođe španjolski vazal, papin štićenik i veliki meštar reda sv. Stjepana. Nije vjerojatno da bi Turci to smatrali dubrovačkom unutrašnjom stvari i da bi se sve uredilo mitom i »lijepimi riječmi«. Jamačno, ni Mlečani ne bi dopustili da u Dubrovniku zavlada toskanski vojvoda, jer bi to oslabilo njihove pozicije na Jadranu, »mletačkom zaljevu«.

⁷² Ovaj paragraf sadržava nekoliko očitih kontradikcija u odnosu prema predašnjima. Držić predlaže da se nastavi plaćanje harača i podmićivanje i da se ne poduzima ništa što bi moglo razdražiti Turke, a to je praktički značilo da se zabrani dubrovačkim brodovima učestvovanje u kršćanskim ratnim akcijama. Dakle, savjetuje istu politiku prema Istoku zbog koje je optužio »ludu« dubrovačku vladu.

⁷³ Više između redaka nego iz samog teksta (u kojemu misli nisu logički povezane) može se zaključiti da Držić predviđa mogućnost oružanog sukoba s Turcima, pa ističe potrebu da vladu preuzme energičan čovjek, koji neće čekati »da mana padne s neba«, nego će na vrijeme izvršiti ratne pripreme. Ovo se nadovezuje na optužbu u šestom paragrafu da su vlastela, kad je gradu prijetila opasnost od Turaka, »kao plašljive žene čekali da im pomoć, po nekom čudu, dođe sa zvijezda«.

⁷⁴ Zavjera je »sveto djelo« ne zbog toga što će donijeti slobodu dubrovačkom narodu (kako samovoljno tumače neki komentatori), nego jer se vrši po božjem nalogu i u korist kršćanske stvari. Ovo nesumnjivo proizlazi iz sadržaja sedamnaestog stavka.

⁷⁵ Predlaže tipične metode da bi se religiozni osjećaji naroda iskoristili u političke svrhe i tvrdi da je to »u čast božju«. Inače je spletkar s anatomom vrlo naivna, jer »pravu ne bi dobio, a krivotvorena bi se brzo otkrila zbog uskih veza dubrovačke vlade s Rimom« (Rešetar).

Ovi negativni elementi memoranduma, podjednako nemoralni i smušeni, očigledno dokazuju da između Držića, slobodoumnog i lucidnog umjetnika, i Držića, opskurnog političara, postoji dijametralna razlika.

⁷⁶ Na liniji zaključaka Tridentinskog koncila ističe se potreba da se u Dubrovniku stvori centrala katoličke propagande protiv prodiranja protestantizma na Balkan. Isusovci su već god. 1560. uzalud pokušali da dobiju od vlade dozvolu da se ugnijezde u onome gradu. Vojvoda, borbeni vitez protureformacije, zacijelo bi im to omogućio. Istovremeno dok su naši učeni ljudi, kao izbjeglice u Njemačkoj, pisali protestantske spise, Držić u Firenci snuje kako će pripremiti zemljište »crnom Loyolinu sjemenu« u Dubrovniku.

⁷⁷ Ponovo tvrdi da će se mnogi plemići pridružiti zavjeri. Ovim argumentom sumnjive vrijednosti hoće pošto-poto uvjeriti Cosima da će ne samo čitav puk nego i većina aristokracije prihvatiti njegovu suverenu vlast. Za vojvodu je ovo moglo biti vrlo važno. On je iz iskustva znao da su patriciji, zbog političkih ambicija, zbog svojih jačih ekonomskih mogućnosti i veće naobrazbe, mnogo opasniji diktatoru nego ostalo građanstvo, stoga ih je u Toskani isključio iz državne uprave.

⁷⁸ U ovom paragrafu potanko je razrađen operacioni plan prevrata. Svi se autori slažu da je neizvediv, fantastičan, sličniji scenariju neke političke farse nego nacrtu za ozbiljnu revolucionarnu akciju. Nemoguće je da bi u malom Dubrovniku bio ostao nezapažen dolazak od preko devedeset ljudi kad je poznato da su vlastela bila vrlo oprezna i da su imala savršeno organiziranu obavještajnu mrežu. Vodili su osobito strogu evidenciju o strancima. »Nitko nije smio ukonačiti strance prije nego ih je prijavio pisaru fondiga i predao o svakom pojedincu sve podatke« (Beritić). Još manje je vjerojatno da bi dum Marin uspio povezati sve te male grupe međusobno nepoznatih ljudi, sinhronizirati njihove operacije i stvoriti od njih udarnu četvu, sposobnu za iznenadni napadaj, jer je ovo osnovni uvjet uspjeha zavjereničkih pothvata. Čitav plan je toliko besmislen da je sasvim jasno zašto ga je iskusni toskanski vojvoda ignorirao.

⁷⁹ Mjesto »rote« Rešetar je pogrešno prepisao »role«, jer je u autografu riječ nejasno napisana. Odnosi se na vatreno oružje »archibugi a ruote«, venecijanski »archibusi a rote«. Palile su se te puške kremenjače pomoću metalnog kotača (ruota) i taj se mehanizam često kvario, pa Držić predviđa puškara za popravke.

⁸⁰ Još jedna nespretna i neostvariva intriga: vojvodin čovjek treba da u Rimu dobije ovlaštenje da raspravlja s dubrovačkom vladom o anatemi, a nikako se ne smije znati da će otići u Dubrovnik i da se radi o izopćenju. Držić je valjda osjetio da je njegov zahtjev besmislen i neostvariv, pa se ograđuje pogodbenom rečenicom: ako je moguće (se si puđ).

⁸¹ Isprika da je »možda zašao u teške i neugodne stvari« dokazuje da je komediograf ipak naslutio da je dozlogrdio Cosimu i da su njegovi prijedlozi ne-realni i nezanimljivi.

⁸² Odnosi se na don Garciju (Garsiju) de Toledo, napuljskog potkralja, Cosimcva šurjaka.

⁸³ Jeličić je ovaj pasus pogrešno preveo: »i ne ponašaju se tako strogo prema njegovim ljudima«. Treba ispraviti: »prema svojim ljudima«, tj. dubrovačkim pomorcima koji se bore u kršćanskoj armadi protiv Turaka. Držić nekoliko puta upotrebljava oblik posvojne zamjenice »suo« mjesto »loro«.

⁸⁴ Kao u komedijama! Isp.: »Varat i slatkijem riječmi laskat«. (452) »Vezati slatkijem riječmi«. (154).

⁸⁵ Opet podvlači veliko značenje dubrovačke mornarice imajući na umu koliko je važnost Cosimo pridavao pomorstvu.

⁸⁶ Još jedno karakteristično sredstvo: zastrašivanje kaznom — u ime religije.

⁸⁷ U originalu paragraf ovako završava: »Co'arte si vince il mondo«. Imenica »l'arte« ima nekoliko značenja: umjetnost, vještina, zanat, majstorstvo, varka,

spletka, podvala, lukavština. U Držićevim komedijama odgovara joj imenica »umjeteonstvo«, od koje je izveden pridjev »umjetelan« (vješt, dovitljiv, promućuran). Isp.: »Trijeba se je pomoći umjeteonstvom gdje ne dostiza moć« (434). »Umjetelan čovjek svemu vrha dođe« (352), tj. vješt čovjek savladava sve teškoće. Dum Marin Vidra vjeruje u svemoć spletke. Uvjeren je da će lukavstvom i podvalama srušiti aristokratsku vladu, predati suverenu vlast toskanskom vojvodi i prevesti žedne preko vode i Turke i Mlečane.

⁸⁸ Cosimo je majstor nasilja, spletke, vjerolomstva i drugih političkih »licencija«. Njemu nisu potrebna opširna predavanja iz tog predmeta. Zbog toga pjesnik samo mimogred napominje da se u »svetim« pothvatima smiju upotrijebiti i zabranjena sredstva (Machiavelli).

⁸⁹ Još jedna varijanta neuvjerljive hipoteze: da će se državni udar izvršiti lako, brzo i potajno, da plašljiva vlastela neće pružiti oružani otpor, da će se zadovoljiti učešćem u vijeću s jednakim pravima i u jednakom broju kao i puk.

⁹⁰ U nedostatku ozbiljnih argumenata ponavlja još jednom pometovski refren o svemoći »umjeteonstva i vuhve«. Isp.: »Kralj je čovjek od ljudi, kad se umije vladat« (280).

⁹¹ U originalu »homiciuolj«, tj. mali ljudi iz naroda.

⁹² God. 1565. od 25. V do 7. IX Turci su s flotom od oko dvjesto lađa i trideset tisuća vojnika navalili na Maltu. Malobrojna posada, malteški vitezovi i narod hrabro su se branili, ali napadači su već bili zauzeli neka od glavnih utvrđenja i opustošili otok. Uto se pojavilo kršćansko brodovlje, koje je organizirao potkralj Sicilije don Garcija de Toledo (kojega je Držić htio angažirati za svoju zavjeru) i Turci su se morali povući. Ova epizoda smatra se prvim simptomom jačeg kršćanskog otpora muslimanima na Mediteranu i predznakom pobjede kod Lepanta, kojoj su pridonijeli i Cosimovi brodovi.

⁹³ Ove informacije na osnovi pričanja nekih anonimnih pomoraca nisu imale nikakvu praktičnu vrijednost. Umetnute su u memorandum kao dokaz da dum Marin Vidra pozna u tačine prilike na Sredozemnom moru.

⁹⁴ Ovdje je u rukopisu jedna nečitljiva riječ.

⁹⁵ Opet se osvrće na mogućnost komplikacija s Turcima i izvještačenim argumentima pokušava uvjeriti vojvodu da će se, u tom slučaju, sve urediti novcem i posredovanjem velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića (1506—1579), koji je »naše bosanske krvi«. U čitavom memorandumu potpuno je odsutan nacionalni osjećaj, a sad se najednom pridaje pretjerano značenje glasu krvi jednog velikog turskog državnika. Pjesnikovi apologeti opravdavaju njegovo ravnodušno predavanje domovine strancima — duhom vremena. Tačno je da se u činkvećentu nije pridavala nacionalnim problemima tolika važnost kao danas, ali to ne znači da i onda nije bilo velikih umova i rodoljuba (npr. Ariosto, Machiavelli, Guicciardini), koji su dominaciju stranaca osjećali kao poniženje i kao nesreću svoga naroda. Zoranić, Držićev vršnjak, tuguje nad porobljenom »baščinom« i kori hrvatske pisce zbog nehaja prema materinjem jeziku. I sam Držić u kazališnim djelima s mnogo osjećaja i umjetničke snage izražava rados naših ljudi kad u tuđini čuju naški govor. Pa i ova neočekivana tvrdnja da će paša Sokolović iz sentimentalnih obzira dopustiti da u Dubrovniku zavlada jedan istaknuti predstavnik borbenog protuturskog pokreta svjedoči da je pjesnik ne samo cijenio nego i precjenjivao nacionalni osjećaj — kad je to bilo u interesu njegova plana.

⁹⁶ Kao efektanu poantu na kraju paragrafa ponavlja ideju o svemoći intrige.

⁹⁷ Čini se da je Držiću pri kraju pisma sinulo da je njegova zavjera zgrada bez temelja. Spoznao je da za uspjeh prevrata nije dovoljan ni božji blagoslov, ni vojvodini vojnici, ni papina anatema, ni emisar napuljskog potkralja, jer je borba za narodna prava bez učešća naroda unaprijed osuđena na neuspjeh. Zbog toga u završnom odjeljku pokušava odgovoriti na ključno pitanje: Zašto se narod ne buni i ne bori protiv svojih tlačitelja? U nemogućnosti da dađe prihvatljiv odgovor nastoji se izvući iz škripca tvrdeći da će njegovi pri-

staše pojačati vojvodinu udarnu četu. Međutim, jer je valjda naslutio da Cosimo neće povjerovati u postojanje tih imaginarnih zavjerenika, najzad priznaje: ... »za ovaj pothvat bio bi dovoljan narod, ali, kako je po naravi bojažljiv i nenaviknut na promjene, teško se odlučuje.« Ovim priznanjem, iako u pogodbenom irealnom obliku, Držić je otkrio osnovnu slabost svoje zavjereničke akcije: dubrovački je narod bio politički pasivan, konzervativno nastrojen i neraspoložen za borbu, a u takvim uvjetima nemoguće je ostvariti prevrat. Ali kao da se pokajao zbog trenutne iskrenosti, odmah pokušava preskočiti istinu i sofistčki zaključuje: iako je narod plašljiv i neodlučan, iako ne voli promjene, ne može i neće da živi pod vlasteoskim režimom. Cosimova vlada i njegovi ljudi, koji će i dalje ostati u Dubrovniku za račun Nj. Ekscelencije, bit će čuvari narodne slobode! U istom stoljeću kad su seljaci u Dalmaciji i Hrvatskom zagorju herojski ginuli u borbi protiv feudalnih najamnika zavjerenik Držić vjeruje (ili se pretvara da vjeruje) da će jedan krvni neprijatelj demokracije darovati dubrovačkom puku demokratska prava i da će njegovi plaćenici biti nesebični čuvari pučke slobode. Ovaj apsurd može se protumačiti jedino pretpostavkom da je strast bila potpuno zamračila pjesnikov lucidni um. Pa ipak, u jednoj od posljednjih publikacija o zavjeri najozbiljnije se tvrdi: »Držić zamišlja da bi čak i oružani dio vlasti bio *isključivo* straža slobode naroda«.

Zaključak: dum Marinova urota tipičan je primjer groteskne revolucije odozgora, u kojoj jedan krvoločni tiranin treba da odigra ulogu idealnog osloboditelja puka.

⁹⁸ Isp.: »I ovom stvari nije cknjet.« (448)

⁹⁹ Vjerojatno je Vinta bio neki činovnik po kojemu je upućivao vojvodi pisma.

¹⁰⁰ Po ovim riječima Rešetar nagađa da se pjesnik vratio u Dubrovnik.

¹⁰¹ Francesco (1541—1587), najstariji sin i nasljednik Cosimov. God. 1565. oženio se sestrom cara Maksimilijana, ružnom i kržljavom princezom Ivanom, s kojom je imao šestoro djece. Iste godine otac mu je povjerio sve državne poslove, osim vanjskopolitičkih. Za njegova vladanja (1574—1587) počela je u Toskani dekadencija na svim područjima javnog života, velikim dijelom njegovom krivicom. Nije bio bez državnčkih sposobnosti, ali je izbjegavao vladarske dužnosti i prepuštao ih činovnicima i jezuitima. Tri velike strasti ispunjavale su njegov život: kemijska istraživanja, bankarske i trgovačke spekulacije i ljubavni odnos s lijepom Venecijankom Bijankom Cappello, s kojom se poslije smrti Ivane Austrijske (1578) morganatski oženio.

¹⁰² Cilja jamačno na proširenje Toskanske Vojvodine Dubrovačkom Republikom.

¹⁰³ Potpisuje se romanskim oblikom svoga prezimena: Marino Darsa i izostavlja svećenički naslov.

¹⁰⁴ Nije jasno zašto u adresi titulira vojvodu »Duca di Firenze et di Siena« kad je njegov službeni naslov bio »Florentiae Dux II«. Možda je Držić, kao bivši sijenski student, smatrao važnim naglasiti da je Cosimo vladar i slavne Sijene.

Drugo pismo

Presvijetli i preuzvišeni vojvodo!

1. Znam da je u ovo vruće doba¹ čovjeku potrebniji odmor nego naporan rad, ali budući da sam od početka pa sve dosad pristupio pred Vašu Ekscelenciju tako toplim molbama, dopisima i molitvama za onu dubrovačku stvar, neću se sad zaustaviti i pokazati se hladnim prema stvari za koju sam vrlo zagrijan i nastaviti ću da Vas molim i podstičem da biste, i pored svojih važnijih poslova², poklonili malo vremena razmišljanju o spomenutoj dubrovačkoj stvari i da biste mi dali neki odgovor, premda izgleda, po izvjesnim mojim zapažanjima, da Sreća počinje stvarati u onoj stvari neke teškoće: prvo, smrću pape Pija IV³, zatim slučajem Hiosa i još nekim drugim stvarima. Mi smo mnogo računali na pomoć pape Pija, ali, budi bogu hvala, i pored spomenutih teškoća ja to smatram dobrim znakom, jer je Sreća uvijek sumnjiva kad odmah u početku dođe nasmijana i vesela lica. Kao što nam zemlja bez truda ne daje hranu ni nebo bez gromova željenu kišu, tako ni uspjesi dobre Sreće ne dolaze bez otpora.⁴ Na ovom svijetu red je da se bore dobri s opakima, kreposni s pokvarenima, miroljubivi sa silnicima, um sa silom. U ljudskoj je prirodi da postoje teškoće među ljudima, ali dužnost je valjanih da ne dopuste da ih zli pobijede i da se pomognu sredstvima kojima se može postići pobjeda. Tako rade ljudi koji umiju da se snađu.⁵

2. Da sad kažem ukratko: dubrovački narod, potlačen od petnaest nemoćnih i nesposobnih luđaka, koje je dosad zbog duge navike poštovao⁶, zašto sada da se boji i koleba? Zašto da ne podigne glavu? Da se ne suprotstavi tolikom nasilju? Pomoću boga i dobre Sreće vojvode Cosima de Medicija? Ako je đenovski narod, koji se morao boriti s posve drukčijim poglavicama nego što su naši, hrabro ostvario svoj cilj,⁷ zar to ne možemo mi pomoću tako moćnog vladara, koji, ako hoće, svojom desnicom može dosegnuti sve do Dubrovnika? Ako kaže: »Da!« i samo klimne glavom: »Neka bude!«, može dobiti za uvijek Dubrovnik kao roba⁸ i urediti naše prilike dobro kako je naša želja. Zašto se bojimo? Zašto oklijevamo? Napokon, gospodine vojvodo, ove stvari . . . ne treba rastrubiti, nego raditi muče i potajno.⁹ Najprije zbog Crkve, a zatim s obzirom na Turke i Mlečane. A ne bismo morali polagati račune o našim stvarima javnosti dok tajna oružana pomoć V. E. ne donese pobjedu našem pothvatu, a Vašem vojvodskom žezlu sjedište u Dubrovniku. I ne bismo se morali ničega bojati dok imamo božju zaštitu i naklonost tako moćnog vojvode.¹⁰

3. I nismo tražili u ovoj igri¹¹ velike stvari: šezdesetak ili malo više Vaših hrabrih ljudi,¹² kako sam napisao u svome drugom dugačkom dopisu na predzadnjem i zadnjem papiru, koje će V. E., kad Vam bude zgodno, pregledati. Ako bi Vam se pak činilo da treba sačekati svršetak ovoga rata u Ugarskoj i, slično tomu, istinu o sud-

bini Hiosa, odgodite ovu stvar i učinite ono što Vama odgovara. Ipak bih Vas toplo zamolio, i u slučaju da se pothvat odgodi, neka se ipak nešto počne u ovoj stvari, tj. da se počne slati pokoji čovjek, malo-pomalo, onako kako bih Vas ja mogao podsjetiti i opisati Vam kako bi to trebalo izvršiti.

4. Još nešto bih Vas htio zamoliti ako se odlučite na ovo sveto djelo: da nam izvolite dati pomoć za potrebne troškove, jer ja nemam onvaca, a onima koji imaju sredstava ne smije se povjeravati. Dovoljno je što znam da su svi duhom raspoloženi, ali mislim da zasad nije bezopasno da ih dublje iskušavam, a dobro je da u ovom pothvatu ne uzmanjkaju u pravo doba potrebna sredstva.¹³ Kad bi se ti novci dobili na mjenicu za naš račun, bili bi na vrijeme podmireni, bilo da pothvat uspije, bilo da nikako ne uspije. Molim da mi oprostite ako sam pogriješio u nekom računu, jer nisam vješt ovim poslovima. Ali uzdam se u boga, od kojega očekujem sigurnu pobjedu, da će se, pošto odmah budu podmireni spomenuti troškovi, V. E. uvjeriti dokazima punim zahvalnosti, koliko je dobročinstvo dati bezbjednost i žuđenu slobodu narodu potlačenom od bahatih silnika.¹⁴

5. Poslije obećanja datog u mojoj molbi, koje će se obilato ispuniti,¹⁵ neću više duljiti, nego ću Vam javiti da su 17. jula pisali iz Dubrovnika kako su dubrovački poklisari posjetili Velikog Turčina u Onišu, blizu Filipopolja i Sofije u Makedoniji,¹⁶ i da su mu predali harač, a on ih je prijazno primio i naredio da se . . .¹⁷ tri broda krcata žitom, zaplijenjena prošle godine kod Malte, tj. da im se isplati odšteta u novcu za spomenuto žito ili da im se vrati žito, i milostivo ih je otpustio. Još pišu da je spomenuti išao na taj svoj pohod s velikim častoljubljem i pompom, ali da je njegova vojska vrlo neraspoložena prema toj vojni i da gundaju i proklinju nemirni duh svog starog kralja. Naši Dubrovčani bijahu na sličan način imenovali dva izaslanika da ih pošalju Turčinu s darom koji mu po običaju poklanjaju kad on lično ide u rat.¹⁸ Neću dodati ništa drugo, neka Vas bog nadahne da učinite ono što je njegova volja i neka Vam udijeli trajnu sreću. Za mene bi bila najveća milost kad bih dobio brzo neko rješenje, da moj dugi boravak ovdje ne bi postao našima sumnjiv ili da se ne bi dosjetili da nešto pregovaram u Firenci, dok ja svima pričam da sam ovdje samo radi zabave.¹⁹ U svemu se podvrgavam Vašoj volji i ponizno se preporučujem Vašoj milosti i dobrohotnosti.

U Firenci, 3. jula LXVI.

Vaše Ekscelencije najponizniji sluga
Marino Darsa Dubrovčanin

Na vanjskoj strani:

Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu
vojvodi Firence i Sijene
na vlastite ruke
povjerljivo pismo

¹ Čini se da je pjesnik u Firenci, pored ostalih nevolja, trpio i zbog velike žege. Možda je ovo jedan od razloga razdraženosti koja izbija iz pisama. Prvi dopis je napisan 2. a drugi 3. jula, dakle usred ljeta, »kad ljudi pod sjenu zelenoga dubja bježe rasrčbu od vrućega sunca« (436).

² Cosimo je doista imao onih dana važnih poslova. Radio je svim silama da se dodvori novome papi, jer samo njegovom pomoći mogao je ostvariti svoju najveću ambiciju: da postane nezavisan vladar protiv volje španjolskog kralja, svoga feudalnog gospodara. U tu svrhu predao je (početkom jula) inkviziciji vođu talijanskih protestanata Carnesecchija, svoga bivšeg pravnog savjetnika, premda mu je bio obećao azil.

³ Držić je imao razloga da smatra smrt Pija IV (1565) nezgodom za svoju akciju, jer je ovaj papa uvelike štitiio vojvodu. Međutim, Cosimo je uspio da odmah steče protekciju njegova nasljednika Pija V, koji ga je god. 1569. bulom proglasio nezavisnim velikim vojvodom toskanskim, a iduće godine svečano okrunio u Rimu.

⁴ Još jedan dokaz dum Marinova sujevjerja: vjeruje da je dobar znak kad se na početku nekog pothvata pojave teškoće, jer »Fortuna je vražija njeka ženska narav. Sad čini čovjeka plakat, a odmah zatim smijati se« (358).

⁵ Refleksija o neizbježivosti borbe između dobrih i zlih (ljudi nazbilj i ljudi nahvao) podsjeća na pričanje Dugog Nosa iz prologa »Dunda Maroja«. Ali između njih postoji i bitna razlika: negromant govori samo o borbi, a ne o načinu borbe, dok se ovdje naglašava da je glavno da dobri pobijede, a u tu svrhu smiju upotrijebiti sva sredstva, pa i nemoralne »licencije«, o kojima je bilo govora u prvom pismu.

⁶ Mislim da je pjesnik pravilno stvorio ovaj zaključak na osnovi promatranja realnih dubrovačkih prilika. Puk se slijepo pokoravao vlasteli utjecajem tradicije i postao pasivna, bespomoćna gomila. Servilnost je prelazila od generacije na generaciju kao nasljedna bolest. I u prologu *Skupa* komediograf impresivno prikazuje sudbonosnu moć navike: »Svekrve, svekrve! Vazda kore, vazda karaju, vazda psuju, vazda nemirne! A neboge nevjeste ne smiju se ni tužit: obikle ih su« (200).

⁷ Usporedba nije umjesna. Đenovski puk je bio borben i svjestan svojih prava, pa je zbog toga povijest one republike ispunjena bunama i staleškim borbama, kojih u Dubrovniku nije bilo. Osim toga, nije tačno da je u Genovi narod »ostvario svoj cilj«. God. 1528. nametnuo mu se (pomoću Španjolaca) diktator Andrea Doria, a njega je naslijedio god. 1560. s istim prerogativima unuk Gian Andrea. Dakle, ova je dinastija podjarmila Genovu kao medičejska Firencu.

⁸ Veliki umjetnik toliko je bio etički zalutao da je jednom stranom tiraninu ponudio svoj rodni grad kao roba. Cijeli paragraf pisan je u afektu. Stil je patetičan, ritam rečenica ubrzan, snaga nagovaranja raste u retoričkom klimaksu i dobiva plastičan dramatski oblik. Živopisno je naslikan vojvoda. Ovo je mogao napisati ili cinik ili čovjek u poremećenu duševnom stanju. Tadić zastupa ovu drugu mogućnost, što Držićevi apologeti sa zgražanjem odbacuju. Ipak, pretpostavka da pjesnik, dok je pisao memorandum, nije bio u stanju da kontrolira svoje misli može samo umanjiti težinu njegove zablude.

⁹ Još jednom ističe konspirativnost pothvata, ovaj put sa širom motivacijom: o zavjeri ne smiju ništa doznati ne samo Turci nego ni Crkva ni Mlečani. Ne kaže zbog kojih razloga, ali može se pretpostaviti da je htio sakriti od crkvenih vlasti intrigu s anatemom, a Mlečane staviti pred gotov čin. Time je otkrio tri najozbiljnija vanjska protivnika svoje akcije. Turci, Mlečani i papa ne bi dopustili da se ostvari cilj zavjere, a sredstva koja Držić predlaže da se svlada njihov otpor bila su i previše nerealna i neefikasna da bi mogla zadovoljiti Cosima.

¹⁰ Ovdje je završeno izlaganje političke ideologije zavjere. Vojvodsko žezlo figurativno izražava osnovni zakon ustava nove republike: Cosimo je auto-kratski vladar i Dubrovnik će mu se ropski pokoravati. Ovakvo je ideja vodilja zavjere našla konačnu drastičnu formulaciju, ali ona je jasno izražena već u četvrtom paragrafu prvog pisma: vojvodi i njegovoj dinastiji predaje se nasljedna suverena vlast po toskanskom uzoru. Medičejci će biti gospodari, učitelji i vođići dubrovačkog naroda. Na čelu vojske i pravosuđa stajat će Talijani, koji će upravljati u vojvodino ime i za njegov račun. Vlastela i pučani bit će politički izjednačeni i sačinjavat će paritetno vijeće, ali prerogative i funkcije ovog tijela nisu uopće utvrđene, jer je vlast usredotočena u vladarevoj osobi. Napominje se samo uzgred i općenito na jednom mjestu da će u vladi učestvovati puk i vlastela dok se nekoliko puta naglašava da će vlada biti Cosimova i da će njegovi ljudi ostati u Dubrovniku za njegov račun i (tobože I. B.) kao čuvari narodne slobode.

Iz ove rekapitulacije izlazi: nemaju nikakve osnove teze: 1) da je Držić nudio vojvodi samo protektorat ili nominalnu vlast, 2) da bi u novoj republici vladalo vijeće, 3) da je cilj zavjere demokratizacija dubrovačkog ustava. U državi tipa toskanske vojvodine ne može biti govora o demokratskim pravima naroda. Sudjelovanje politički nezrelog naroda u vijeću u jednakom broju i ravnopravno s vlastelom pod žezlom jednog bezobzirnog despota ne bi ništa »riješilo u osnovnom pitanju sudbine eksploatiranih masa« (Stulli).

Zaključak: da se ostvario plan zavjere, dubrovački narod bio bi se oslobodio vlastele koja je nasilno prisvojila političke, socijalne i ekonomske privilegije, ali mu je ipak osigurala bolje životne uvjete od onih u ostalim krajevima naše zemlje. Mjesto loše kolektivne aristokratske vlade bio bi dobio još gori totalitarni režim stranina i njegovih žbira, a naša povijest bila bi opterećena još jednom tuđinskom dinastijom.

¹¹ Riječ »gioco« (igra, šala) treba da uvjeri vojvodu da će se zavjera izvršiti lako, kao od šale.

¹² Tražio je: 1 pukovnika, 4 kapetana, 50 vojnika, 1 diplomatskog izaslanika s 15 vojnika, 1 plemića i 20 vojnika napuljskog potkralja, dakle svega 92 čovjeka.

¹³ Činjenica da u bogatom Dubrovniku nije našao nikoga da financira zavjeru i priznanje kako ne smije govoriti sa svojim »pristašama« o konkretnim pripremama dokazuje da je Držić vodio akciju na svoju ruku i da je samozvano nastupao kao opunomoćenik naroda. Tvrdnja »da su svi duhom raspoloženi« nije argumentirana i ne djeluje uvjerljivo. Problem novca ne smije se potcijeniti. U najnovijim raspravama o zavjeri ona se jedva mimogred spominje kao beznačajna sitnica. Poznato je da je dum Marin uvijek trebao novaca i da se često zaduživao, premda su njegovi prihodi od crkvenih beneficija i majčine ostavštine bili dovoljni za prilično udoban život jednog samca. Držić je svakako morao biti svjestan da će pitanje novca biti sumnjivo vojvodi. Možda je baš mjenica diskreditirala njegovu ionako problematičnu akciju i dala joj obilježje ošte pustolovne spekulacije. Dakle, nije bez podloge hipoteza da je zajam bio jedan od važnih motiva zavjere, ako ne i najvažniji.

¹⁴ Molba za zajam sastavljena je vješto kao što dolikuje vještaku u tim poslovima: obećava vojvodi da će mu se posuđeni novac vratiti u svakom slučaju, bez obzira na uspjeh ili neuspjeh pothvata. Osim toga, zajmodavac će dobiti »dokaze pune zahvalnosti«, tj. darove. Ipak, molba ima jedan važan nedostatak: Držić obećava da će mjenica izdana u njegovu korist biti odmah podmirena, ali ne precizira tko će je podmiriti niti utvrđuje rok dospjeća, jer izraz »odmah« ima samo neodređenu vrijednost. Vjerojatno zbog toga moli vojvodu da mu oprostí ako je u nečemu pogriješio kao nevješt u ovim poslovima. Poziva se na boga kao jamca da će vojvoda dobiti ne samo mjeničnu svotu nego i darove. Isključeno je da bi iskusni firentinski bankar riskirao svoj novac uz ovako sumnjive uvjete, samo da bi poklonio dubrovačkom puku »bezbjednost i žudenu slobodu«.

¹⁵ Nije izvjesno o kojemu se obećanju radi. Vjerojatno smatra potrebnim da još jednom uvjeri vojvodu da će mu se posudeni novac vratiti, i to obilato (largamente).

¹⁶ Geografske netačnosti: smještaj Oniša (valjda Niša, Rešetar) blizu Filipopolja i Sofije u Makedoniji vjerojatno su više posljedica pjesnikove aljkavosti nego neznanja.

¹⁷ Ovdje je papir originala poderan pa nedostaje nekoliko slogova. Rešetar ih je ovako popunio: »si (eno satis) fate«, tj. neka se dade odšteta za tri broda.

¹⁸ Svrha je ovog izvještaja, s jedne strane, da prikaže dubrovačke državnike kao turske udvorice, a s druge da javi vojvodi ugodnu vijest o nezadovoljstvu u turskoj vojsci. Podaci su vjerodostojni i dokazuju da je Držić, direktno ili indirektno, bio povezan s Dubrovnikom i da je pratio tamošnje događaje.

¹⁹ Najbrižljivije je pazio da nitko ne dozna da o nečemu pregovara u Firenci. Još jedan indicij da je radio samoinicijativno i da nije imao organizovanih i obaviještenih pristaša.

Treće pismo

Presvijetli i preuzvišeni gospodine prinče!¹

Ja Marin Darsa, Dubrovčanin, pojavio sam se² pred presvijetlim i preuzvišenim vojvodom, Vašim ocem, u jednom važnom poslu, koji kao što traži pomoć Vaše moćne desnice, isto tako obećava korist Vašem prejasnom domu de Medici,³ kojega dobrote i moć zaslužuju da mu se daleki narodi obraćaju s molbom za podršku da tolika moć ne bi ostala jalova. A budući da je ova stvar vrlo povjerljiva i da bih sačuvao tajnost, ne smijem obilaziti oko dvora i požurivati preuzvišenog vojvodu, odlučio sam obratiti se dobrohotnoj pomoći Vaše Ekscelencije proseći i moleći sa svim usrdnim izrazima pokornosti, budući da mi nije dopušteno (radi očuvanja tajne i da ne bih pobudio sumnju svoje okoline)⁴ da se lično bacim pred Vaše noge i da vanjskim načinom pokažem sve izraze pokornosti, što čine ljudi kojima je potrebna pomoć, da biste izvoljeli kazati dvije riječi gospodinu vojvodi, Vašem ocu, u prilog meni i čitavom mome narodu i da nam skupa s njim budete od pomoći.⁵ Neću više duljiti Vašoj Ekscelenciji, nego molim Previšnjega da Vas uzdrži u trajnoj sreći.

U Firenci, XXIII jula LXVI.

Vaše Ekscelencije najpokorniji sluga

Marin Darsa Dubrovčanin

Na vanjskoj strani:

Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu
princu Firence i Sijene. Na vlastite ruke
povjerljiva molba

III pismo

¹ Ovo je pismo upućeno, dvadeset dana poslije drugoga, princu Francescu da bi njegovim posredovanjem dobio odgovor.

² Neki komentatori zaključuju po ovim riječima da je Držić lično pregovarao s vojvodom, ali iz cijeloga memoranduma izlazi da između njih nije bilo nikakva direktnog kontakta. Izraz »pojavió sam se« treba shvatiti u prenesenom smislu. Pjesnik se rado izražava metaforički, pa npr. u pismima redovito upotrebljava »govoriti« mjesto »pisati«.

³ Da bi se pravilno ocijenila vrijednost zavjere, treba imati na umu da je njen plan sadržavao povoljnu ponudu dinastiji Medici (promette beneficio all'ill^{ma} casa Vr'a di Medici). Uvjeti su zbilja bili za njih vrlo korisni: za četu od devedesetak ljudi, diplomatsku pomoć i neodređenu mjeničnu svotu nudio im se suverenitet u bogatoj Dubrovačkoj Republici i jedna od najvećih mornarica. Nameće se pitanje: zašto Medici nisu reagirali na tako privlačivu ponudu?

Možemo postaviti vjerojatnu hipotezu: iskusni firentinski državnici nisu ozbiljno shvatili akciju pustolovnog dubrovačkog popa, a za to su imali i previše razloga. U njegovim pismima bilo je svakojakih očitih netačnosti i kontradikcija; plan izvršenja državnog udara sasvim je fantastičan i neizvediv; tvrđenje da vlastela neće pružiti otpor, da većina njih i čitav narod žele promjenu vlade, da neće biti komplikacija s Turcima i Mlečanima — sve je to u najvećoj mjeri neuvjerljivo.

⁴ Ne propušta ni ovu priliku da istakne strogu konspirativnost pothvata. To konstantno ponavlja u sva četiri pisma kao važan uvjet za uspjeh akcije i radi svoje sigurnosti.

⁵ Kao što je nekad (u posveti »Tirene«) »humiljeno cjelivao ruke svitlomu i uzvišenomu vlastelinu Maru Makulji Puciću« moleći ga za protekciju, tako u ovom pismu pada na koljena pred toskanskim princom i preklinje ga da zagarava kod oca »stvar njegovu i čitavog dubrovačkog naroda«.

Četvrto pismo

Presvijetli i preuzvišeni gospodine prinče!¹

1. Ja Marin Darsa, Dubrovčanin, ponizni stranac, bacajući se u duhu, kad ne mogu lično, pred noge Vaše Ekscelencije, pokorno Vas molim, pozivajući se na onu dobrotu i ljubaznost koju obično svima pokazujete, da ovom (makar nedostojnom strancu) koji se naprosto Vama obratio za pravdu i pomoć, milostivo udijelite barem samo jednu dobru riječ kao utjehu za sve moje želje i za ono što sam tražio od Vaših Ekscelencija, više smion nego sretan.² Već uviđam da se mojoj stvari protive mnoge teškoće i jasno mi je da će zbog toga biti potrebno čekati pogodnije i zgodnije vrijeme nego je ovo i da ne smijem više dosađivati Vašim Ekscelencijama, nego da treba odgoditi ovu moju stvar (ako joj pridajete neku važnost i ako je uzimate u obzir) za doba kad bi mogla uspjeti.³ A i u Dubrovniku, po onomu što čujem, zastrašeni nekim događajima, poduzimaju nove mjere opreznosti u pogledu gradskih straža.⁴ Bit će dobro da ja pođem tamo te vidim i marljivo razmotrim prilike⁵ da Vaše Ekscelencije, ako im ikad bude zgodno da se posluže onim što sam im ponudio, uzmognu to učiniti kad im bude po volji, a ja ću uvijek biti spreman na njihovu zapovijed⁶ i, ovakav kakav sam, neću im biti suvišan sluga.⁷

2. S Vašim dopuštenjem otputovat ću u društvu gosp. Luke Sorga⁸ i Frana Lukarija,⁹ mojih prijatelja i Vaših odanih slugu, put Dubrovnika. Prikazat ću spomenutim plemićima kao da ovdje nisam imao nikakva posla, nego da sam tu bio ova četiri mjeseca radi zabave. Ako V. E. nema ništa drugo da mi zapovijedi, opraštam se cjelivajući Vam najponiznije ruku i preporučujući Vam se zauvijek. Ako sam pak nešto propustio ili pogriješio prema Vašim Ekscelencijama, neka mi milostivo oprostite, nadasve zbog toga što sam uvijek postupao bezazleno, bez ikakve zlobe.¹⁰ A bog je dao povlasticu tako velikom vladaru da umije saslušati i zadovoljiti jednako oštroomne kao i prostodušne.¹¹ Završavajući, molit ću Previšnjega da Vam sačuva i umnoži sreću i da Vas uvijek blagoslovi svojim blagoslovom. Na kraju ću Vas podsjetiti da se pobrinete onom istom ljubavlju kojom dokazujete da ste svojim narodima i otac i najbolji vođa¹² da se ovom bijednom strancu i Vašem poniznom sluzi ne desi zlo zato što je došao da učini dobro djelo. Ovo zavisi od Vaše Preuzvišenosti, pa sam zbog toga siguran. I premda je suvišno da Vam ovo napominjem, ipak, gdje se radi o životu, treba o tomu voditi brigu. Ali budući da započeh zazivanjem boga, božjom pomoći i zaštitom neću se

bojati zla.¹³ Oslanjajući se na dobrotu Vaših Ekscelencija kao na najčvršći stup i klanjajući se najponiznije Vašoj dobrostivoj milosti, zauvijek se preporučujem.

U Firenci, dne 28. augusta LXVI.

Vaše Ekscelencije nedostojni, ali odani sluga

Marin Darsa Dubrovčanin

Na vanjskoj strani:

Presvijetlom i preuzvišenom gospodinu
princu Firence i Sijene
Na vlastite ruke, povjerljivo pismo.

IV pismo

¹ Dopis je adresiran princu Francescu, ali u tekstu se obraća i njemu i Cosimu.

² Baca se pred njima na koljena, moli ih da mu na rastanku daruju barem jednu milostivu riječ utjehe, rezignirano prihvaća odgodu akcije za povoljnije doba, obećava da će otići u Dubrovnik i proučiti tamošnje prilike, nudi im bezuvjetno svoje usluge kad god ih ustrebaju, traži dopuštenje da otputuje iz Firence sa dva svoja prijatelja, dubrovačka vlastelina, moli ih da preduzmu mjere za sigurnost njegova života, poziva se na boga, zaštitnika svoga pothvata, i nada se da mu se neće desiti nikakvo zlo.

³ Ne gubi hrabrost u nevolji, jer se »dobar mrnar u fortunuu (*u oluji*) poznava« i »trijeba je bit pacijent i ugodit zlu bremenu da se pak (*poslije*) dobro brijeme uživa« (292).

⁴ Rešetar je utvrdio da je »Senat 18. maja odlučio da se skupe u dubrovačku luku sve lađe što se nalaze u dubrovačkim granicama, i da se s njih topovi prenesu u grad; pa je opet 11. jula povisio do 150 momaka gradsku posadu, a dva dana kasnije pozvao još 200 otočana da čuvaju grad...« Po ovomu se može zaključiti da je postojala mogućnost ratnih operacija u blizini Dubrovnika i da je Držić bio dobro obaviješten o događajima u domovini.

⁵ Nema nikakvih dokaza da se vratio u Dubrovnik.

⁶ Jeličić tvrdi da pjesnik u prvim staccima ovoga pisma nastoji uvjeriti vojvodu »da on sâm, dum Marin, ne želi i neće se više baviti takvim poslovima«, tj. zavjerom. Ali to je bez realne podloge, jer Držić rezignirano uvida da akciju treba odgoditi za povoljnija vremena i dva puta izjavljuje da je »uvijek spreman na njihove zapovijedi«.

⁷ Nudi Medicima svoje usluge tipičnom dubrovačkom frazom »ovaki kakav sam«, kojom su potčinjeni isticali gospodarima svoje sposobnosti. Isp. u Skupu gdje se Munuo ulaguje Grubi: »Roziće, ovaki kakav sam...«

⁸ Lukša Sorkočević (Luko Sörgo), jedan od mnogobrojnih dubrovačkih stihotvoraca. »Imao je trgovačku radnju sa svojim zetom Franom Lukarevićem, pjesnikom, dok ovaj nije bankrotirao 1569.« (Rešetar) Poznato je da je god. 1562. posudio Cosimu 8000 škuda, koje mu je ovaj otplaćivao dvije godine. Prilikom smrti vojvotkinje Eleonore spjevao je na talijanskom dva soneta i jedino se to sačuvalo od njegova pjesničkog djela. (Dayre)

⁹ Frano Lukarević (1541—1598) zbog nemirna života nazvan Burina. Pošto je s velikim gubitkom likvidirao trgovačku tvrtku u Firenci, putovao je po Turskoj kao obavještajac napuljskog potkralja; zbog toga je od dubrovačke vlade osuđen na doživotnu robiju, ali je pobjegao u Italiju i tu ostao sve do smrti.

Preveo je Guarinijevu pastirsku igru »Pastor fido« (Vjerni pastijer) i Zopijevu tragediju »Atamante«. Pisao je također lirske pjesme.

¹⁰ Zašto dum Marin najednom toliko ističe svoju bezazlenost i dobronamjernost? Možda je njegovo opravdanje konvencionalni izraz na rastanku, a možda nehотиčno priznanje krivice po maksimi: »Chi si scusa, s' accusa.«

¹¹ Machiavelli je postavio pravilo: »Treba da vladari umiju saslušati svakoga, razumna i nerazumna.«

¹² Svi Cosimovi biografi ističu njegovu brutalnu krvoločnost. Young npr. piše: »Najistaknutija je crta karaktera Cosima I njegova zvjerska okrutnost; nikad nije na njega djelovao osjećaj plemenitosti, velikodušnosti, milosrđa ... « (*I Medici*, II dio, str. 262).

¹³ Jeličić tvrdi: »Pratimo tekst onog posljednjeg pisma i vidjećemo, kako se očajni Marino Darsa pri kraju pisma podiže s koljena, ogorčen i bez straha (no' temerro di male)«. Ova je interpretacija samovoljna jer Držić do posljednjega retka ostaje na koljenima pred Medicima, ponizno im cjeliva ruke, zadržava ton bogomoljca, bezuvjetno se pokorava njihovoj volji, spreman da im služi kad god zažele; ističe religiozni karakter i konspirativnost svoga pothvata, nada se da neće nastradati, jer je djelo počeo u ime boga i jer vjeruje u njegovu pomoć i u milost i dobrotu vojvode i princa Medici.

Ovo jasno izlazi iz teksta četvrtoga pisma, te o nekom psihološkom preokretu ne može biti ni govora.

K O M E N T A R

Talijanske originale pisama vidi u knjizi *Djela Marina Držića*, II izdanje, priredio Milan Rešetar, Stari pisci hrvatski VII, Zagreb, Jugoslavenska akademija, 1930, str. CXXXI—CXLVI.

Navodi u bilješkama uz pisma pod imenom Tadić odnose se na članak Jorja Tadića »Marin Držić« u knjizi *Dubrovački portreti I*, Srpska književna zadruga, Beograd 1948, str. 91—125, a pod imenom Jeličić misli se na članak Živka Jeličića »Vid prilaženja Držićevoj biografiji« u *Mogućnostima*, Split 1958, br. V, str. 375—386.

POGOVOR

Zavjerenička pisma Marina Držića objavljena su pred više od tri decenija i otada je o njima napisano mnogo rasprava, eseja, feljtona, kritika, panegirika, polemika, prigodnih članaka, recenzija i drugih napisa, ali problematika zavjere nije još dokraja riješena.

Postoje suprotna mišljenja i o genezi, i o programu, i o vrijednosti ovog prevratničkog pokušaja. Još nemamo prihvatljiv odgovor na pitanja: gdje treba tražiti korijene zavjere? Koji su njeni neposredni motivi i konačni ciljevi? Je li pjesnik poduzeo akciju individualno ili u ime nekih barem donekle obaviještenih i organiziranih zavjerenika? Je li njegov prijedlog reforme ustava Dubrovačke Republike demokratski ili apsolutistički? Zašto je tražio pomoć baš od Cosima I Medicija? Kakve su lične i vladarske karakteristike ovog toskanskog vojvode? Je li se od njega mogao očekivati demokratski režim? Je li mu Držić ponudio suverenitet ili samo protektorat i nominalnu vlast? Da je zavjera uspjela, tko bi bio zavladao u Dubrovniku? Vojvoda preko svojih predstavnika ili paritetno vijeće pučana i vlastele ili sve tri grupe skupa? Kako bi bila razgraničena vlast između njih? Zašto je u memorandumu jako naglašen religiozni moment? Je li Držićev pothvat u političkom, socijalnom, ekonomskom, nacionalnom, kulturnom i etičkom pogledu pozitivan ili negativan? Ima li u njemu jednih i drugih elemenata? Ako ima, koji su pretežniji?

O većini nabrojanih problema raspravljalo se ponajviše jednostrano i fragmentarno, više verbalistički nego argumentirano. Neki nisu uopće ni dodirnuti. Tako je npr. potpuno zaobiđena religiozna podloga pothvata i njegova povezanost s onovremenim zbivanjima. A ipak, vjerski duh kojim je prožet memorandum i klerikalne metode borbe koje se u njemu predlažu postaju jasne samo ako se ima na umu da je baš onih godina kad se dum Marin zaputio iz Dubrovnika u svoju političku pustolovinu katolička crkva zaoštrila borbu na kulturnom, vjerskom i političkom planu. Nabujale reakcionarne snage vodile su nepoštednu bitku protiv slobode mišljenja i vjervanja i vršile pripreme za obračun s Turcima na kopnu i na moru. Plamsale su lomače Svete inkvizicije, spaljivani su predstavnici slobodoumnih ideologija i njihova djela. Iz Španije su prodirali u evropske zemlje vojnički organizirani i specijalno izučeni odredi jezuita, zauzimali su ključne položaje u prosvjeti, stvarali su dvorske kamarile i određivali smjer državnim poslovima.

Stratezi ove žestoke katoličke protuofenzive bila su dva najborbenija pape: blaženi i sveti Pio IV i njegov nasljednik sveti Pio V. Prvi je inspirator zaključaka Tridentinskog koncila, a drugi njihov fanatički izvršilac, bivši veliki inkvizitor, osnivač Kongregacije indeksa zabranjenih knjiga. Za našu je temu od velike važnosti da je vojvoda Cosimo prilikom konklava znatnim novčanim svotama agi-

tirao za izbor one dvojice božjih bojovnika, da im je bio oduševljeni suradnik i uživao njihovu zaštitu. Pio V ga je okrunio vladarskom krunom i tako se i u Toskani završio tipični ustavni preobražaj onoga vremena kad su se bivše republike (komune) pretvarale u apsolutne monarhije.

Sve spomenute prilike očituju se vrlo jasno u biografiji i državničkim metodama Cosima I. Stoga sam u komentar unio skicu njegova ličnog i vladarskog portreta. To nije digresija, nego osnovni uvjet za shvaćanje memoranduma, koji je sastavljen tako da bi bio za vojvodu privlačiv.

Mislim da se nedostatak dosadanjeg istraživanja i uzrok protivrečnih rezultata nalazi u pogrešnoj metodološkoj postavci problema.

Jedna skupina istraživača, polazeći sa pozicija starije književne povijesti, tvrdi da je Držić velik komediograf, ali loš političar; duhovit zabavljač i majstor humora; više promatrač nego kritičar života; tipičan renesansni umjetnik hedonista, kolebljiv u moralnim načelima. Ističu da su motivi njegove društvene satire većinom iz klasične i renesansne komedije, a oni koje je direktno crpao iz dubrovačke sredine da su prilagođeni javnom mnjenju i da se kreću u granicama dopuštenim od vlade; da u njegovim kazališnim djelima nema i ne može biti političke kritike, a kamoli pobune, jer je to u Dubrovniku bilo strogo zabranjeno i kažnjavano, jer su ti komadi pisani za vlasteoske pirne svečanosti ili javne priredbe, kojima su plemići prisustvovali ne samo kao gledaoci na počasnim mjestima nego i kao glumci na pozornici. Prema tome, ovi naučnici prosuđuju sasvim odvojeno Držićevu umjetničku i političku djelatnost, priznajući prvoj visok umjetnički domet, a drugu odbacuju kao nerazumnu akciju starog, fizički i umno oslabjelog umjetnika.

Druga grupa, autori najnovijih publikacija o zavjeri zastupaju mišljenje da je cijepanje Držićeve ličnosti na komediografa i političara krupna metodološka zabluda. Prikazuju ga kao naprednog mislioca, oslobođenog svih predrasuda vremena i ambijenta; kao beskompromisnog borca koji je čitavim svojim javnim radom rušio aristokratski režim. Tvrde da su stare pjesnikove biografije sastavljene od beznačajnih konvencionalnih fraza, a uz to i nepouzdan; prigovaraju književnim historičarima iz druge polovice 19. i prvih decenija 20. vijeka da su nekritički prepisivali stare podatke, prikupili nešto novog arhivskog materijala i na toj osnovi ocjenjivali umjetnikov život i rad, akademijski šturo, formalistički, fragmentarno, sterilno analitički i najviše napora utrošili da bi pošto-poto pronašli Držićeve uzore u stranim književnostima. Postavljaju tezu da se ključ problematike zavjere nalazi u pjesnikovu književnom opusu, jer se od prvog svog stiha pa do posljednje riječi memoranduma dosljedno borio za prava malog eksploatiranog i poniženog čovjeka, te da je ne samo istaknuti umjetnik stvaralac nego i velika politička figura dubrovačke povijesti.

Pri ovako oprečnim sudovima nameće se pitanje: Gdje da se traži istina o zavjeri? U publikacijama književnih historičara i kritičara? U Držićevim kazališnim djelima? U zavjereničkim pismima upućenim Medicima?

U svakom od ovih područja jamačno ima korisnih elemenata, koje treba objektivnom analizom provjeriti, vrednovati i povezati u sintetičku cjelinu. Naravno, za našu temu dolazi u obzir sve što se, direktno ili indirektno, odnosi na zavjeru, a ne samo ono što je u prilog nekoj unaprijed prihvaćenoj tezi. Međutim, mada Držićevu prevratničku akciju ne smijemo izolirati od ostale njegove javne djelatnosti, ipak mnoge okolnosti upozoravaju da glavne napore istraživanja treba usmjeriti na četiri politička pisma. Tu se nalazi primarni materijal, a sve drugo ima tek sekundarno, pomoćno značenje. Iz ovih razloga:

Nauka nije još kazala posljednju riječ o pjesnikovu životu i djelu, a još manje o njegovoj zavjeri. Nemamo biografije koja bi prikazala cijeli njegov životni put, osvijetlila sve strane njegova složenog karaktera, jasno ocrtala psihičku fizionomiju, utvrdila njegov pogled na svijet i životne probleme. Naročita je teškoća za našu temu što je relativno najslabije poznat baš posljednji decenij Držićeva života, dakle najvažniji period njegove političke djelatnosti. Biografski podaci iz toga razdoblja oskudni su, nepotpuni, a, osim onih u memorandumu, nisu nikako povezani sa zavjerom.

Ni književna kritika nije sveobuhvatno i objektivno ocijenila njegovo umjetničko stvaralaštvo i ostali javni rad. O čitavoj ovoj problematici postoje dijametralno suprotna mišljenja. U svakomu ima pokoja čestica istine, ali dok se ne odvoji bitno od nebitnog, istinito od izmišljenog, Držić ostaje zagonetna ličnost u kojoj se prepleću i sukobljavaju paradoksalne, protivvrječne osobine. Samo svestrana, naučno argumentirana monografija mogla bi povezati raznorodne sastavne dijelove ove kompleksne umjetničke ličnosti u prihvatljivu sintezu. Proslava 450-godišnjice pjesnikova rođenja dala je pobudu za mnoge prigodne napise, u kojima se ili ponavljaju stare sheme ili iznose novi pogledi na Držićev kompleks, subjektivno, bez uvjerljivih obrazloženja. U jubilarnoj atmosferi teško je izbjeći panegirike i apologije, uljepšavanja i pretjerivanja. Tako je i u ovoj prilici napisano bezbroj lijepih riječi u čast i slavu velikog komediografa pa je čak stvorena legenda o beskompromisnom, pravolinijskom borcu za pučka prava i stopostotnom »čovjeku nazbilj«. Ali to nije ni izdaleka pravi, živi Marin Vidra, grešni čovjek sa stotinu malih mana i s jednom velikom vrlinom — vanrednom umjetničkom snagom. Hagiografski slavospjevi ne objašnjavaju ono problematično i neuhvatljivo u njegovu životu i djelu, nego ih samovoljno pojednostavnjuju. Jeftinom simplifikacijom ne može se otkriti suština složenog pjesnikova karaktera. Bio je tipičan renesansni homo univer-

salis, svečovjek koji je živio mnogim životima, neprestano tražio novo, mijenjao zanimanja i svoj duhovni habitus, pa ga stoga treba tumačiti dijalektički u svjetlu svih mnogostranih veza sa životom.

Dakle, i poslije mnogih novih publikacija tajanstvena Držićeva ličnost ostala je još tajanstvenija, a njegova zagonetna urota još zagonetnija.

Zbog nedovoljnih rezultata dosadanjeg istraživanja i zbog težnje da se pronađu bolje metode, autori najnovijih rasprava postavili su tezu da je lik zavjerenika Držića jasno ocrtan u njegovu umjetničkom djelu. Da bi dokazali svoju novu i smjelu tvrdnju, navode desetak citata i situacija iz komedija i pastirskih igara. Dragoljub Pavlović je uvjerljivo dokazao da u nekim od navedenih primjera nema niti je moglo biti političke i socijalne kritike protiv aristokratskog režima, nego da se radi o varijantama općih mjesta klasične i renesansne komedije i o nejasnim aluzijama, koje se mogu (ali ne moraju) shvatiti kao satira protiv vlastele. U još neobjavljenoj studiji »Istina i legenda o zavjeri Marina Držića« analizirao sam pojedinačno i provjerio sve »dokaze« pjesnikova literarnog bunta i utvrdio da ni u jednom od njih nema čak ni latentnog revolta protiv vlade. Teorija o komediografu buntovniku zasniva se na fikcijama i hipotezama, na površnom poznavanju klasične i renesansne literature, na ignoriranju dubrovačke stvarnosti u 16. vijeku i (u najviše slučajeva) na pogrešnom tumačenju teksta i situacija u pjesnikovim kazališnim djelima. Uzgred ću napomenuti (jer u okviru kratkog pogovora ne mogu u to ulaziti) da između Držićevih komedija i memoranduma postoji provalija: i po duhu u kojemu su stvoreni, i po svrsi kojoj su namijenjeni, i po licima kojima se obraćaju. Kroz njegovo umjetničko stvaranje struji vedro, optimističko shvaćanje života slobodnog umjetnika, a iz memoranduma izbija skućeni i mračni pogled na svijet zadržtog zelota; kazališni komadi obraćaju se raspojasanoj karnevalskoj publici ili svatovima koji žele samo zabavu, a zavjerenička pisma upućena su strogo konspirativno jednom mračnom reakcionarnom despotu. Uzaludno je, dakle, tražiti zavjerenika Držića u njegovu teatru, jer tragajući za buntovnikom nailazimo samo na humoristu, majstora smijeha i pomirljivog kritičara općih ljudskih poroka i nastranosti.

Ali, mada su politička pisma zaseban i neobičan dokument Držićeve javne djelatnosti, ne znači da između njih i ostalog pjesnikova rada nema dodirnih tačaka. Sve što je on stvorio nosi pečat njegove izrazite ličnosti pa i u memorandumu ima takvih zajedničkih obilježja. Tako, na primjer, političar Držić zamišlja državni udar jednako kako bi ga ishitrio komediograf Držić: uvjerava vojvodu da će se sve odigrati lako i glatko kao u nekoj farsu pomoću spletke i nadmudrivanja, pomoću Fortune, koja je sklona pametnima; kao što se lica u njegovim komedijama, kad se nađu u teškim situacijama, ne ustručavaju da »učine obraz od kurbe i od mariola«, tako i on, u ulozi političkog intriganta, predlaže svome firentinskom gospoda-

ru upotrebu falsifikata, zastrašivanja, podmićivanja i drugih »licencija«; kao što se uvijek bohemski lakoumno zaduživao kod dubrovačkih bogataša, tako i u Firenci moljaka Medičejca da mu iz svoje riznice udijeli kredit itd.

Međutim, sve ove (negativne!) pojedinosti imaju samo relativno značenje i nikako ne dokazuju da bi se zagonetka dum Marinove urote mogla riješiti bez i izvan zavjereničkih pisama. Iz ranije navedenih okolnosti izlazi da su baš ona četiri pisma ključno područje istraživanja i najjači oslonac za pronalaženje istine o zavjeri. To su autentični dokumenti, direktni dokazni materijal o konkretnoj političkoj akciji, napisani rukom čovjeka koji je sve to zasnovao i namjeravao ostvariti. U njima je: 1. motivacija zavjere (što dosad nije zapaženo), 2. ideološko obrazloženje pothvata (o čemu se nije vodilo računa), 3. koncepcija ustava nove republike.

Tačno je da se Držićeva zavjerenička pisma »mogu uvrstiti u najsmjelije i najznačajnije, a u isti mah i najčudnije tekstove naše kulturne prošlosti«. Isto je tako tačno da još nije raščišćeno pitanje da li danas treba shvatiti zavjeru »kao nedoličan gest izdajnika ili kao tragičnoherojski pokušaj rodoljuba« (M. Pantić). I jedno i drugo stajalište ima pristaša, a postoje i treći, koji tvrde da je problem nerješiv. Ipak, prije nego prihvatimo ovaj pesimistički zaključak, treba izvršiti još neke predradnje koje bi mogle pokrenuti predmet s mrtve tačke. Prije svega, potrebno je učiniti pristupačnim što većem krugu naučnih radnika nepatvoren sadržaj talijanskog originala. Držićeva pisma nisu još bila u cjelini prevedena, nego samo pojedini odlomci, a u njima ima vrlo krupnih pogrešaka, koje bi iz osnove mogle izmijeniti smisao izvornika baš na najvažnijim mjestima. (U glosama sam naveo nekoliko primjera.) Pokušao sam da izradim vjerran prijevod, što je težak i nesiguran pothvat, jer je Držićev talijanski jezik nepravilan, a stil mjestimice nejasan. Pjesnik je nastojao da piše književnim jezikom činkvečenta, ali je u tome samo djelomično uspio. U svoja je pisma unio mnogo gramatičkih, stilskih i leksičkih elemenata ponajviše iz venecijanskog dijalekta. Nekima je nemoguće odrediti podrijetlo i treba ih jamačno pripisati njegovu ličnom načinu izražavanja. Ipak, nekim je izrazima nemoguće s apsolutnom sigurnošću odrediti pravo značenje. Pisac je vjerojatno ponegdje namjerno nejasan, jer se radi baš o mjestima koja su važna za preciziranje suštine njegove političke koncepcije (npr. gdje piše o prerogativima Vijeća).

Zadržao sam, uz neznatne izuzetke, stil originala i ondje gdje je rogotatan i zbrkan. Neki autori pripisuju nejasnosti, logičke skokove i jezične nepravilnosti memorandumu Držićevu površnom poznavanju talijanskog jezika. Mislim da su ti nedostaci više odraz razdraženog, a možda i patološkog duševnog stanja starog pjesnika dok je u zahuktaloj žurbi, krijući se od okoline (u kojoj je moglo biti špijuna) bacao na papir plan svoje urote. U takvim prilikama ne pazi se na gramatiku i na stil. Interpunkcija originala povećava nepreglednost

glomaznih, pretrpanih perioda i zamagljuje smisao. Stoga sam pojedine rečenice ili sklopove izreka odvajao tačkom gdje je u originalu samo zarez ili tačka i zarez. Izostavio sam suvišne veznike, koje Držić često upotrebljava pleonastički.

Nadam se da će moj prijevod, usprkos neizbježivim nedostacima, biti koristan književnim povjesničarima i kritičarima; komentar će upozoriti na praznine i pogreške dosadašnjeg istraživanja, ali i na pozitivne rezultate, i tako će poslužiti kao podstrek za dalje proučavanje problema. Držićev je memorandum toliko važan i zanimljiv dokument da nije suvišan nijedan napor koji pridonosi njegovu objašnjenju.

Kako je već istaknuto, neke njegove dijelove treba još ispitati, ali ipak imamo već dovoljno utvrđenih činjenica i pravilnih premisa po kojima se može logički zaključiti da je Držićeva zavjera u suštini negativna politička akcija. Ovaj neugodan, ali neizbježiv zaključak nameću nam prije svega autentični podaci samog memoranduma, čitav njegov ideološki i faktografski sadržaj, zatim objektivna, dobro obrazložena mišljenja najistaknutijih istraživača problematike zavjere.

Ovdje ću navesti jednu od osnovnih zabluda, zbog koje je, u najnovije doba, traganje za istinom zalutalo na stranputicu.

Svi autori, a naročito oni koji su pisali prilikom Držićeva jubileja, ističu kao najbitniji element zavjere da je pjesnik namjeravao srušiti režim aristokratske oligarhije. Međutim, to je samo poluistina, koju treba ovako dopuniti: vlast oduzetu aristokraciji htio je predati vojvodi Cosimu I Medici i njegovim nasljednicima. Ove dvije činjenice sačinjavaju cjelinu i nikako se ne smiju odvajati. Neki pisci prihvaćaju samo prvi dio istine, a drugi jednostavno zaobilaze ili ga krivo tumače tvrdeći da je vojvodi bio ponuđen samo protektorat ili nominalna vlast. Ni jedno ni drugo nije tačno. Iz slova i duha memoranduma izlazi da bi Cosimo u Dubrovniku vladao »alla toscana«, tj. da bi suverena vlast bila isključivo u njegovim rukama kao u Toskani; da bi bio »gospodar, učitelj i vodič« u Dubrovačkoj Republici; da bi Grad postao njegov rob i sjedište njegova vojvodskog žezla; da bi jedan pukovnik Talijan u njegovo ime i za njegov račun zapovijedao gradskom posadom i da bi njegovi ljudi bili na čelu policije i sudstva. Sve je ovo precizirano u pismima vrlo jasno, pače cinički otvoreno.

Istina je da je Držić predviđao paritetno vijeće, sastavljeno od jednakog broja pučana i vlastele, kao drugi ustavni faktor, ali nije mu odredio ni prerogative ni funkcije, prepuštajući to samodršcu, koji (kako je poznato) nije priznavao nikakvu drugu vlast u državi pored svoje.

Potpuno je izmišljeno da bi Vijeće vladalo »alla genovese«. Prvo, Držić nije uopće to napisao, nego je njegov tekst pogrešno preveden; drugo, u Genovi u 16. vijeku nije postojalo paritetno vijeće plemića i pučana, nego diktatorski režim porodice Doria.

Isto je tako konstruirano na osnovu netačnog prijevoda da je pjesnik htio ostvariti u Dubrovniku društveni sistem u kojemu bi »narod i svatko uživali isto kao i gospoda u palačama«.

Po svojim bitnim karakteristikama Držićeva je zavjera tipičan primjer naopakog prevrata, revolucije odozgora. To je borba za pučke pravice bez učešća puka, apsurdni plan da neprijatelj demokracije uvede demokratski režim; vjerovanje da će tiranin koji je u svojoj domovini uništio posljednje ostatke slobode nesebično osloboditi dubrovački puk, da će jednom nepoznatom čovjeku staviti na raspolaganje svoj autoritet, novac, oficire i vojnike i da će njegovi plaćenici vršiti ulogu plemenitih čuvara narodne slobode.

Groteska ovakve koncepcije iskače još jače ako se ima na umu da je memorandum pisan samo koju godinu prije nego je u Hrvatskom zagorju potekla krv pobunjenih seljaka.

Držićeva akcija ima i drugih reakcionarnih obilježja. Njena je ideologija potpuno u duhu zaključaka Tridentinskog koncila: polazi sa stajališta interesa kršćanskog Zapada, ističe potrebu da dubrovačka mornarica sudjeluje (makar krišom) u borbi protiv muslimana i da Dubrovnik postane uporište protiv prodiranja vjerskih reformatorskih pokreta na Balkan. Nije suvišno napomenuti da se ovo dešavalo upravo u isto doba kad su Matija Vlačić i drugovi pisali slobodoumne spise protiv rimskog opskurantizma za slobodu vjerovanja i mišljenja.

Prevrat je motiviran religioznim razlozima: bog je mandator, Držić posrednik, Cosimo mandatar. Ovo je ideja vodilja, koja se provlači kroz čitav memorandum, stoga je zavjera označena kao sveto djelo, a za njeno ostvarenje predlažu se klerikalne metode: falsifikati, spletke, zastrašivanje materijalnim kaznama u ime vjere. Začudo, ova značajna komponenta zavjereničke akcije sasvim je prešućena u dosadanjem istraživanju ili se tek uzgred spominje.

I u nacionalnom pogledu zavjera je potpuno negativna. Predavanje suvereniteta Medicima moglo je donijeti samo štetu našem narodu, kao uvijek kad se vrhovna vlast povjeravala stranim dinastijama. Talijanska vojna uprava i administracija imale bi za našu kulturu jednako štetne posljedice u Dubrovniku kao što ih je imala mletačka u Dalmaciji. Treba dodati da bi priliv bogatih ljudi iz Grčke i Albanije (koji je Držić planirao) također djelovao negativno u nacionalnom pogledu.

Naprama nabrojenim negativnim stoji samo jedna pozitivna okolnost: plan zavjere je predviđao učešće puka u vladi. Međutim, ovaj minimalni demokratski zahtjev postavljen je neodlučno i neodređeno, unaprijed je ograničen apsolutnom vlasti vojvode i njegovih ljudi, koji bi imali sve ključne položaje u državnoj upravi. Osim toga, političko izjednačenje puka i plemića potpuno je odgovaralo diktatorskom sistemu vojvode Cosima, koji je na taj način i u Toskani, kao *tertius gaudens*, nametnuo svoju apsolutnu vlast i aristokraciji i građanstvu. Još treba napomenuti da sudjelovanje u vladi pod žezlom

jednog energičnog despota, uporedo s iskusnijom i sposobnijom vlastelom, ne bi popravilo položaj eksploatiranih, politički pasivnih pučkih masa.

Dakle, ako dijalektički povežemo ideološke faktore zavjere, možemo zaključiti da bi prevrat bio donio dubrovačkom narodu mjesto loše vlade aristokratske oligarhije još gori totalitarni režim jednog bezobzirnog stranog despota i njegovih trabanata. Uz to bi se Dubrovačka Republika bila izložila opasnosti međunarodnih zapleta, koji bi dobro došli osobito Veneciji. Karakteristično je za Držićeve optužbe protiv dubrovačkih državnika: da su nenaoružani, slabići i kukavice, da se ne brinu za obranu grada i da će ga bez otpora predati Turcima, i one navlas odgovaraju argumentima mletačke diplomacije, kojima je u više navrata (npr. 1538. i 1570) htjela postići da kršćanska koaliciona armada okupira Dubrovnik.

Iz svega izlazi da treba odlučno odbaciti legendu o Držiću kao velikoj političkoj i državničkoj ličnosti i o zavjeri kao naprednoj ili čak revolucionarnoj demokratskoj akciji. Ona se ne može ubrojiti u slavne podvige kojima obiluje politička i kulturna povijest šesnaestog vijeka. To je doba Matije Ivanića, Matije Gupca, Matije Vlačića — da spomenem samo tri heroja istoimenjaka. Dum Marina Vidru ne možemo, na žalost, slaviti uporedo s njima kao političkog borca. Njegovog je slava isključivo na području umjetničkog stvaranja, a zavjera je najkrupnija od zabluda njegova nemirnog i nesređenog života.

Ne tvrdim da se radi o vjerskom obraćenju, koje često srećemo (kao obligatni hagiografski privjesak) u životopisima naših starih književnika. Urota je tragičan pad jedne slomljene umjetničke ličnosti, koju su nesretne prilike nezadrživo vukle prema moralnoj katastrofi. Ona nije došla ni najednom ni iznenada. Držić je prototip ambivalentna čovjeka u kojemu se neprestano borilo dobro i zlo. Taj dualizam izbija jasno iz pjesnikove biografije. Kroz njegov život stalno zvuče u kontrapunktu dva motiva, neprestano se sukobljuju i bore za prevlast: vedri, svijetli motiv osjetljivog artiste, nezasitnog uživaoca, superiornog intelektualca i umjetničkog stvaraoca, a uporedo s njim crni, prijeteći motiv koji izvire iz tradicije njegove pobožne obitelji, u kojoj je uvijek bilo svećenika i redovnika. Prvi prevladava u umjetnikovim mladim godinama i vodi ga u pustolovine, u daljine, u epikurejsko uživanje, u traženje novog i nepoznatog, daje mu snagu za intenzivno umjetničko stvaranje; drugi postepeno postaje sve jači u njegovoj zreloj dobi i starosti, steže ga u ograde malovaroškog života, guši ga, gasi u njemu pjesničku vatru, gura ga u redove reakcionarnih, opskurnih političara. Taj proces neprestanog uzmicanja i tragičnog propadanja očituje se osobito u njegovoj svećeničkoj karijeri: u mladim godinama, iz utilitarnih razloga i silom porodične tradicije, klerik i đakon; u muževnoj dobi, poslije dugog opiranja i odgađanja, tek u četrdesetoj godini dobija svećenički čin, koji, kad god to može, nastoji sakriti; u starosti, jamačno ne samo svojevolumeno nego i upornim nastojanjem, postaje kapelan venecijanskog patri-

jarhe; napokon, samo godinu dana prije smrti, pojavljuje se u Firenci kao samozvani vjesnik božji koji objavljuje na čudesan način (*mira-colosamente*) jednom katoličkom borbenom knezu božji mandat i poučava ga kako će srušiti turkofilsku dubrovačku vladu i preuzeti vlast radi zaštite interesa kršćanskog Zapada. Kad sve ovo uzmemo u obzir, neće nas (kao ranije istraživače) zbuniti paradoksalna zavjera očajnog brodolomca, živčano iscrpljenog starog umjetnika: njegov se lucidni um utopio u mutnim vodama reakcionarne poplave, koja je u drugoj polovini šesnaestog vijeka zahvatila osobito mediteranske zemlje.

Držićevu akciju u Firenci moramo, pod pritiskom neoborivih dokaza, prihvatiti kao neugodnu negativnu historijsku činjenicu. Koliko god je nelogična i teško shvatljiva, može se ipak protumačiti dijalektikom pjesnikova stalnog mijenjanja nagore te prilikama vremena i ambijenta, koje su ga sve jače pritiskale. Ako se izbjegnju metodološke zablude i objektivno prouči čitava materija, a naročito njena dosad zanemarena religiozna komponenta, nauka će moći riješiti najbitniji problem zavjere: je li ona progresivna ili reakcionarna politička akcija. Nužno je ipak priznati da neke njene strane izmiču racionalnom istraživanju. U ovakvim slučajevima »kad se nauka nađe na pragu Nepoznatoga, tada joj priskače u pomoć umjetnost i pruža joj nove intuicije kao polaznu tačku za nove zaključke« (Faure). Ali imaginativno stvaralaštvo može da pomogne nauci samo ako vodi računa o bitnim činjenicama i ako ostane u granicama historijskih društvenih prilika. Lutanje bez kompasa po idealističkim apstraktnim oblastima, po vakuumima fantastike preinačuje ili krivotvori stvarnost. Suvremena historiografija oslobađa našu narodnu povijest od fantastičnog balasta, od mitova i legenda, i rekonstruira je na čvrstim temeljima autentičnih činjenica i kritički provjerenih dokumenata. Nadahnuta pjesnička djela (npr. romansirane biografije ili esejističke novele) mogu da intuitivnom snagom osvijetle neke maglovite oblasti naše prošlosti, ali osnovna je svrha takvih napisa da nas približe istini, a ne od nje udalje. Međutim, pred nekoliko godina pojavila se u našoj literaturi legenda o Marinu Držiću, čovjeku bez mane i ljage, stopostotnom »čovjeku nazbilj«, dosljednom i nepokolebljivom borcu za pučka prava i stalešku ravnopravnost. U njoj se pjesnikova zavjerenička akcija prikazuje idealistički nerealno (s mnogo virtuozne retorike, a bez uvjerljivih dokaza) kao progresivno, demokratsko djelo. Ovu tezu prihvatio je jedan dio naše javnosti kao pozitivan doprinos, pa čekao prekretnicu u rješavanju problematike dum Marinove urote. Zbog toga je potrebno da se objektivno, bez preduvjerenja, dijalektički sveobuhvatno pristupi proučavanju Držićeve zavjere da bi se konačno došlo do prihvatljivih zaključaka. Problem je težak, ali nije nerješiv, jer je veliki dubrovački komediograf s pravom tvrdio: »otkriva sve vrime«, »svaka laž na laži ostaje«, a »istina suncem sja«. 1963.